

१

अर्शा०

१

३४ तत्सहजानामनेनमः चित्सदानंहस्यापस्वेदीष्टिसाक्षिरो नमोवेदात्तदेवायद्वल्लागोनंतर्हपितो ।
 यद्भानादिस्त्रातियक्षानात्तदिनिवत्तते नमत्तस्मैदिदानंहस्यापरमात्मने २ अश्याध्यात्मदिव्योपरेश्वरिवि
 वास्त्रास्यामः तस्मैस्त्रीरायाणांकांत्तमांवीतरगिरां सुमुक्षणामयेक्षेयमाल्लवोक्षोविर्धीयते ३ अना-
 त्मभूतेद्वारोभास्त्रुहित्तिरेहिनां साविद्यात्तह्लौवधः तच्चाग्रेमोस्तुच्यते अनादिसांतः नेत्रिगिरिकोह-
 ध्यासः मिथ्याप्रसयस्तः सद्वलोकप्रसक्षः अस्यानर्थहेतोः प्रहारायआमेकत्वं तात्त्विषयप्रीणुंपरिए
 ४४ छन्ति भोभगवन् सआत्माकोदशत्वार्थं चित्सदानंहस्याद्वितीयमत्तंहस्यद्वमत्तमप्रियकृष्णमेतत्त्वंहस्यका-
 शेवल्लसआत्मा भोभगवन् तद्विद्येमिन्सरेसंसातिः कस्यत्येवत्वमावोवानेमित्रिकं यद्विद्वशः व-
 भावः तद्विग्रहज्ञनीयत्वात्तमप्रमोक्षणानास्ति तद्विवत्सनेमित्रिकं तद्विर्भुविमित्रंतसावधानमत्तिशृणा-
 खाश्रयपाद्विविषयात्तानुभवन्नास्यात्ताभासयाअवल्लमित्रिव्याविद्यात्तिसतरात्त्रयविविषयपर्वत्तेनत्ति त्वी

वल्लनिश्च
 वल्लिरोपा
 ध्यासः ॥ ४

वाशिष्ठ
२

न तु गुरुसेवया किं सादिसत आह महारभावेति महारभावस्य ब्रह्मस्तु प्राप्तोः संपर्कात् सेवया संसारसमुद्भवरोगे यु
क्तिः उपायः ज्ञाप्तेऽनाविकारं पथासमुद्भवरोगात्तारासमर्थानोः ज्ञाप्तेऽगुरुपरिदृश्यमाणे तासंसारलीयं तद्यम

२
महारभावसंपर्कात्संसाराणावलंघ्यते पुक्तिः संज्ञाप्तेऽगुरुपरिदृश्यत्वात् विकारं ४ ॥
संसारतीर्थगण्यसुविचारामहोषधम् कोऽहं काम्यद्वस्तोर्विवेकं विलीयते ५

र्थः ४ गुरुपरेशाप्रहिमानपाह संसारेति अहंकः कृसवांसारुतियोविचारः संसारात् पृथीर्थगण्यप्रहोषध
म् यत्ताविवेकनैव संसारविलीयते नश्चित्यैथाषधेन तौगंशातिक्तयाविचाराणां संसारशांतिरितिभावः ५ ॥ ॥ ॥

एष
२

एवंमंगलं विद्या यावशा स्वे अधिकारी गांदर्शपति आहं वद्दृति गगडेषादिनावद्यो हंकयं पुक्तः भेदयं इति पर्यन्ति
श्चयोर्जित अत एव नासैत अज्ञाप्रवीना पितरः पंडितः लावण्यात्मिकारी ॥ ब्रह्मत्तम्पत्त्वा तत्त्वादेव नाहिशामः
मूर्धसपउद्गावैयर्थ्यादवधिकाराभावः तस्मातिं चित्ततो विवेको अधिकारी अवगायेसर्थः एव मधिकारी

अहंकरोविमुक्तसापितियप्याक्षिनिश्चयः॥ नासंतपूजोनेऽन्नः सोम्यिवशास्त्रेधिकाखान् २
पावन्नानुश्वरः साक्षाज्ञायेत्परमे श्वरात्॥ तादत्त्वसद्गुरुकश्चित्सत्त्वात्वापिनालभेत् ३

तां निरूप्य सहुरु सेवा दिकं ब्रह्मज्ञानसाधनं निरूप्य यति यावदिति यावसरमेश्वरत्सासादल्लयहः न जायते तात्कर्त्त्वाद्विषयपुरुषान् नाभ्येत गुरुसेवा प्रतशक्त्वा भासच्च परमेश्वरादल्लयहादवभवतीति श्वेतोऽथ ३

वाशिष्ठ

३

३

श्रमयिति सत्यहसुंप्राप्नेत्वा एर्गीभावं शाप्नोति मृत्युपि अस्तो भवति आपत्तहः खमपिसखहसंभवति ॥ वृत्तुः
 श्रमपृथुः खानं ब्रह्मणपुभावादिस्थैः ट ज्ञानिनः सर्वधार्मानेश्वरणागते द्वृष्टापदिश्वं संवेदमाह ज्ञानिनमिति ।
 यदिज्ञानेनामपिवित्तकेवलं आत्मसत्त्वायेवादित्तचेत्तरां सत्तारहः खधान्राः जागिनः कंशरणं याति तस्माज्ञानि ॥ १

श्रन्मार्गीनामेति मृत्युप्रस्तापते आपत्संपरिवाभाति विहृत्वा भूमाणमाह ट ज्ञानिनम्
 पितृचित्तवेल्केवलात्यसेव्यादेत्तं सत्त्वाः संसारद्वात्मौः कंशानिश्चरणातदा ॥ तदेज्ञानं सचुशास्त्रार्थ
 लाद्विज्ञानमखंडितं सद्विष्णापविरक्तापसाधीपदुपदिश्यते ॥ १०

नः परोपकारताभवेतीतिभावः ॥ ५ ॥ किंवित्तहज्ञानमिति तेऽवज्ञानं सप्तशत्राण्डित्वेवारंडित्विज्ञानमनु
 भवोपत्तविरक्तापसत्तशिष्णापसाधाय द्वापदिश्यते ॥ १०

धौ१

तम

३

यस्मिन्निति यस्मिन्देशे एवं विभः सज्जन पारदयः सत् प्रहृष्ट वृक्षो ना लित्वा दिवस मध्ये वर्षे सेत् ॥ न दिनं स्यात् व्यंत व
भुत्सनका दशः सज्जन वृक्षः गतज्ञः गतव्यं परायां विवैके न जान्ना ज्ञानी निः ॥ तत्वं व्रह्मा वृक्षा नातीलिवा सप्तलः फले व
त्रैलक्षणो नोपयोग सहितः शीतला आरं वक्ता राणा छाया कांति यैस्य एष या तत्त्वे वृक्षे तदेव वृक्षानी वाय व्रह्मा पिस

त् ।

यस्मै देशे हितव्यं ज्ञेना लित्वा न पारदः सप्तलः शीतल छायो न वृक्षे दिवसं वर्षे त ॥ इ स
दासज्ञो मिगं तया यद्युपुर्विश्वनिन् याहि वैरक्षण्याते शासु परे शाखावेति ताः ॥

कुलसाहितो यन छाया पवृत्ते ना लित्वा दिनं न वर्षे दिति धनिः है सैरेति ॥ स सुवायद्युपि उपर्देशं न रहति
था पमिगं तयाः सेव्याः सहा यत्कैषां यत्कैषां यत्कैषां यत्कैषां ॥ सतां व्रह्मा कथं यैतकाल विर्गमा न रहति ॥

खकं रेति यथा चकं रेति तम पिवत् माणसिकं ध्रुतिवशा तन शाप्ते नक्षयेते तदेव च ध्रुपना शेय शाप्ते ध्रुद्द
हात्मा त्वय प्रेव सा क्षाहत्वं प्रानोपि गुरुवा कृतः एव वाप्ते तन श्वया ॥ तस्मा हृषीरात्मा यादि सर्थः २४ त्वेति अप्यज्ञो भा
रप्वर्जितो यज्ञः खत्वा स्त्रं खकां गत्वा त्वं प्रगत्वा त्वं सन् विषय सर्वं वेदविज्ञानाति परम्परा प्रकाविष्टं एकान्नभाजन वत्तुः

त्वकं रेति पिवत् त्वय शाप्ते ध्रुमात् ॥ ध्रुमो हेशाप्ते तद्वात्मा पिवत् वा कृतः २५
त्वत् हृषीमज्ञानं चेत्तनो यं रेति वर्जितः विषये तस्त्रवेदविज्ञपत्रासाकृविषाक्षवत् २५ वृधा
प्याप्ते वेगसंयः पदार्थे बुद्धिमतिः वध्नात्मा वनं श्वया न रासात्मगद्भृः २६

खमेवा न्नोपर्यः २५ एव प्रात्मज्ञानं संमुखं कल्पवैराग्यार्थम् ाह द्वेति योरुपिति विवेदयार्णनीरसूतं ज्ञात्वा पितैति वै
भृपः पुनः त्वं हं करोति नामो पुरुषे गद्भृत्वा तगद्भृत्वा वेसर्थः विषयलं पट्टिगद्भृत्वा नयोरभेदिति
शब्दः २६ ॥

उपेशेति हेरुनाथा मगुरुपेशं क्रमत्तमर्यादा पालमेव बद्धलान् स्मश्रयमात्मावैद्येति पहावाक्यार्थं अर्थात्
करणासकारात् तु शिष्यपत्रो दक्षेवलानामर्त्तिर्थः शिष्यपत्रानेविलापेशान्धेक्षेवत्तर्थः ११ तदेवाहनशास्त्रीरिति ॥

उपेशक्षमो गमय वस्या प्राप्तपालनं ज्ञेयलक्षणं शुद्धशिष्यपत्रो दक्षेवला १
न शास्त्रे न विग्रहाद्यपत्रेषु मृशः दृश्यते द्वात्मनैवात्मा सत्यासत्यमाभियु
२२ सर्वोपवक्त्वां जंतोरनभ्यो मृशन्नप्रपूति इयं शानकलात्मेतः सक्षज्ज्ञाताभिर्द्व

ते १३

न शास्त्रे ग्रन्थाद्यापि क्षत्वा परमेष्वरो दृश्यनश्च करोते सत्यगुणाण्यानिजस्वैद्येव द्वयमीश्वरो दृश्यते मनत्प्रेरणात्माप्राप्त
तद्वितीयः ११ सर्वोद्दिति अन्यासद्वाश्रयमात्रिकलाः शाश्वतः अभ्यासाधावेन नाशमाप्नोति ॥ तान्त्रेशापि सह
ज्ञातो कर्म्मतपवन नश्पति १३

वाशिष्ठ-

५

येनेति हैयोपोरेयं उमतामज्जताहृदं मया यात्यं दरं मया सामूहिति संकल्पं तु जता सता येन दुष्कौपति क्षितं देतं व्रतं ब्रह्म सं
प्यग्नात्तेतप्यज्ञी वितं सफलं २० इदानीमरणाविभितः शोकोनकार्यं त्वाह हृष्यति देहनाशम् हृष्यवद्धित्रेसाका
शस्यवत्ताशोनपसोवद्धित्रत्वं नश्यति यथा दृष्टनाशेद्यरवद्देहस्वनश्पतिनत्वाकाशं तथा शरीरनाशोपदेहस्वंधृपवन

५

येन सप्तकृपार्ज्ञात्तेहैयोपोरेपसुमता चिन्तयाऽन्तियं चिन्तज्ञी वितं तस्योभ्ये २० हे
द्यकाशशात्त्वसविनाशोदेहनाशतः व्यर्थं भूतानिशोद्यति तस्य आत्मेति शक्या २१ द्यटा
दिषु प्रनष्टुष्यथाकाश अखंडितं ॥ तथा देहस्वनेषु द्वीपित्तमपलेपकः २२ ॥

स्त्रोनत्वात्मानश्पति अतोजनामूर्ता आत्मानदृत्सुन्कामिष्येवशोकं कुर्वति ते रवाहृष्यरात्रिति धर्मादिपर्येषु
नेषु षु यथा आकाशं अखंडितपेव ॥ तथा देहनाशोपदेहापुरुषः अखंडितपवनिर्लेपकः स्वस्यः २३ ॥ गम ॥

राम

५

युक्तिं द्विरितिः कस्यापि एर्थं संकल्पना ब्रोनकमाप्नोति संकल्पापावेद् अस्य यं मोक्षसखमाप्नोति १७ यते
ति ॥ पूर्वज्ञकालमात्रेयथा शतसंवत्सखमाभवति ॥ एवं गायत्र्यस्यायां अर्थं सारमायादिलासहस्रोषी वित्तो ददर्शन्मिथा

यक्षिं चिद्विष्ट पितृं साच्चोरुदुःखनिपुज्जति नक्षिं चिंदिपितृं क्षमात्सुखमध्यपमश्वते १७ यथा
स्विष्टुहृष्टमात्सवत्सरशतध्मः ॥ तथामायाविलासो यंत्रायेतत्त्वायतिप्रमः १८ येंतेशी
तलगारुद्यारागदेव्यविष्टुक्षया ॥ साक्षिवसशतीर्हिर्ज्ञवितंतप्यसापते १९ ॥

वाशिष्ठृ-

६

वरप्रिति हेरामहस्तेवरपैरंगही न्वांगालग्नेषुभिक्षार्थं गमनेष्वेयोनत्त्वा आत्मज्ञानरहितं ज्ञीवीज्ञित्वयः २६ एतत्रेवति
यत्त्वांति नव्याधिरति व्याधिरतिपित्रकफोत्यव्याप्तिपदारमेन्द्रांतथादः दद्वयिनोनमवेति प्रथासहजं शरीरे
ल्येहभवेत्प्रवेत्वं आत्मरानपश्यत्यविवेकलाभरहितं वित्तमित्यध्येः इति श्रीमाति इसारविदरगोदेराप्यकरण्यो

वरं शरावहस्तस्य चंडालामारवदीषिषु मित्राधिग्रहकं रमनमोर्खं हत्तज्ञीवितं २७ नव्याधिरै
विष्णुपत्रं धान्यहापिभूतसे दुखापत्तशरीरोत्थमेतद्यथानुसृतां २८ इति श्रीयोगवा
मिष्टसारवेराप्यकरण्यपथ्यः १ वशिष्ठउवाच संयमान्वनसः शांतिमित्रिसंसारसंधमः ॥

बंशेऽप्यत्तोपातेपयात्तोपद्मार्तायः १

कायांपथ्यः १ इत्यनीजगतोमिष्यान्तुनित्यस्यति वशिष्ठउवाच संज्ञमारितिमनोनियमनात्मसारधमोनश्यति ॥ य
थामं दर्शनोनिश्चलतांयातेसति क्षीममुदावीचिरहितोमवेति १

२१

एष
ह

न जापत इति ॥ क्वचिं चिकिं चित्रे मुद्भै न च न शपति ॥ किंत हीं ब्रह्मै द जग्दि वर्त्तत्वं से ताष्ठ का शते ॥ यथा रजो काल वये पितरी
दिके नालि ॥ तथा पितृजो सर्वे जायते न शपति च वृष्टमवश्यत्था पितृसोरा विवर्त्तता दये व मुख्यत्वा ॥ १३ आकाशादि
ति ॥ हेरमयै रहश्या आत्मा सकृदजायते प्रियतेवा ॥ कीर्त्तशः आत्मा आत्मा का शारदी व्यापकः शुद्धा विलेपः सूक्ष्मा दुर्गयः अवयवो ॥

तजायते न मियो तद्विक्तिं चिकित्ता च व जगद्विवर्त्तते रावे वलं द्रूपं भृते ॥ १३ आ
का शारदी पितृसीर्वा शुद्धा ल्यो व्ययः पितृः य आत्मा सकृदं रमजायते प्रियतेवा ॥ १४
सर्वमेकं मिदं शान्तमार्दमध्याकृति ति ॥ भावाभाव विनिर्दुक्तं प्रिति प्रत्याहर्त्वी भवत ॥ १५

विनाशी शिवो मंगलहौजो नहितेषु कालस्त्वं परिक्लृत स्त्रियमनोशो संभवत इमर्थः ॥ १६ सर्वमिति उद्देश्यमा
नं सर्वं जगद्वार्दमध्यात् तव दिति भावावादरहीतं ब्रह्मै वर्त्तये प्रिति शान्ता हर्त्वी भवत ॥ १५ ॥

वाणिष्ठ
६

इदशीति हेगम इदशीविलक्षणात्प्रभावामापा ॥ याद्युनाशने दृष्टिप्रयाविलोक्य मानुचनाशमाप्नोति अतोऽसांख्यादेवनज्ञा
 यते ह अहो इति हेतातः अहो आश्चर्यमेतत्पदियतिज्ञविज्ञामाया विच्छयमेहकारिका ॥ पयोमाहितापमात्माशरीर
 सर्वं गत्यास्मणामानेतजानाति ७ यद्युद्धिति यद्युद्धप्रमानं जगत्क्रिमापनाक्षत्रभूतं तथेष्विष्णुति यथां धर्वनग

७

इदशीरक्षमायेयं यात्तनायेन दृष्टिहन लस्यते खमावेष्याः षेष्यमात्रैव नश्यति ह अहेतुविज्ञामाये
 यतात्तविच्छयिष्याहिनी सर्वं गत्योहमणामायात्मानेन दृष्टिति ७ यद्युद्धप्रयत्नेकिं विज्ञाति
 किमपि इव यथां धर्वनगस्य यथारिमहस्यले ८ यद्युनारप्रयत्नेकिं विद्यत्यमपि कुंचन असि
 रं पथाकारीमहस्युलेशविकिरणो षुड्डसध्यः कालव्येषिनाति ९ नाशं उद्दलीद्वात्मतिकथ्यते १०
 गतिति यत अत्र त्रिसमायेस्यतमपि वस्तु किमपि न दृष्टेत परं तु अविनाशं तद्वृप्तद्विलिप्तसंवृआमेति कृप्ते स एवताक्षा
 भाकरतायैस्यथः ११

राम
७

द्वितोमेषेमि यतोपनसः संकल्पेषंसारोदृष्टः तरभावेसंसारभावः अत्रोवासनाजाग्रायो श्रिरोधात्संकल्परहितंपनः कुरुप्रा
ग्रायाप्राप्यासाद्वासनानाशमनोज्ञप्रत्ययः २ अयंत्रिः अप्येष्यते प्रत्ययः संकल्परहितः संसारः निजसंकल्पनाशाद्वसंसारो
नशपुत्रिअवत्तेदहः ३ परीक्षानेति । चित्रलिखितसंष्पर्ययाक्षानेद्वसंपत्वेनश्यति ॥ तत्कृताभीतिश्चतया आत्मब्रह्मजा

द्वितोमेषानिषेषाप्योसंसारस्येष्यत्वयौ ॥ वस्त्रनामात्मेधाद्विमेषंपनः कुरु २ अप्यहित्विः
कल्पोत्थः त्विकल्पपरित्वपात् क्षीयतेरघससारोनिःसारेऽसंशयः ३ परीक्षानेन संपत्वेचित्र
संपत्वेनश्यति ॥ यथातैवसंसारस्यतएवोपशाप्ति ४ उपेषानिजमनोमाहकल्पितोदुःखदः स्त्रातः
॥ संसारचिरदेतालोदिचारोत्ताविलीयते ५ ॥

तदेवसंसारः शाप्तित्वलुतोनात्मीमर्थः यथा चित्रेसंपत्तिद्वारा ४ उपेषानिजमनोमाहेनेवकल्पतो
रवितः संसारलक्षणाद्वृक्कालीनोवेतात्मेतः तत्वविचारोत्तामात्रस्यतिविचारोदेवनश्यति । तस्माद्विचारेणासंसारना
शनीयोपतोदुःखः ५ ॥

वाशिष्ठ
र

८०

मनद्विति वापकोत्पात्तवं सकाशतस्यिरात् श्रियशक्तारं चुलं मनञ्जस्योत्स्थिरस्योत्स्थानं यथाश्चि
रादधिकमुद्ग्रहस्थिरस्तु प्रयत्नस्योत्स्थितिः १३ यत्त्वयस्यात् विवरणमिति तेऽवमनोपत्तिरस्तु कर्त्तव्य
तेन संकल्पेन ज्ञाय एव स्यायों सकाशस्यात् प्रयत्नमित्यजालभुवनोत्स्थितिः अत्यरिक्तः संकल्पितः संसारेऽस्याः १४ योथिति।

४

मनः संपर्यते तत्प्राप्त्यहनः प्रमात्मनः सुस्थिरस्यार्द्धार्द्धवारिष्ठेः १३ यत्त्वयैषैर्मे
वायुसंकल्पयति निमित्तः तेभ्यमित्यजालशीर्णोष्ठितिपुत्रित्यन्ते १४ यसाद्वालयवैतालौषुष्पर्यं
तदुवरदः असदेव सरकारं तथा यस्त्वमनेगत १५

पथो वैतालो द्वित्तेः वासुदेवस्य वैदासुः खप्तो भवति तथा असम्भिष्याभूते मैवैतत्तगत धात्रुद्वेषे रसमनका
रीभासमानं सन्मारणाय पर्यन्तानिदुःखानिदद्विति १५ शिव

रम
र

खूबेति स्वकीयेज्ञानसेदप्पेरेइमादश्पमानावृत्तज्ञातया सर्वापतिर्विवत्तामापद्यते पथान्तट्टमा: सरुषिष्ठिति
विवेति १० सगुड्जि चैतमस्यद्याव्यक्तप्रवायेसगः समक्षावृत्तिर्विश्विति। मिष्टानेसत्तिर्वैयमाप्नोति॥५

खूबावर्द्धेणोस्मात्तावृत्तज्ञातयः॥ इमाल्लाः पतिर्विवृत्तिसर्वीवृत्तट्टमा: १०
सर्वाप्तिर्विश्वित्यंश्याव्यक्तवृत्तिविलीयते उत्तमस्यक्षम्भृत्यन्वेषण्यध्रुमोयथा।
११ भोगावनयापातिर्वधोर्वृत्तमवृत्तिः तयोरुद्ग्राहया यानिक्षेपेजगतिजानवे १२

यात्मसिद्ध्यमानायां ज्ञोसर्वेभ्रमउत्तिरुपथा खूबानावृत्तिर्विवत्तद्विसर्थः १३ भोगति मिष्टाभृतोष्ट
यंवंधेभोगवासनयावृत्तयाति॥ वासनाशास्त्राववधोपतमवृत्तनुत्ताव्यक्तकार्ष्ण्यपाप्नोति तत्त्वमात्सामाज्ये
त्वर्थः १४

येषमि यथा त्वतः शुद्धे दिग्गाने मेघपटलं पूर्वापुर्वश्च तित्रहृष्टे ब्रह्मणि सर्वजगद्यते त्रिभूमो न किंचिद्दृष्टे
स्त्रावर्हं १८ आभिमति ये न सर्वयुक्तिराणाः स्त्रीरमेव जनात्मस्य तक्षिराणाः स्त्रीमकां स्वेतिपथात् यत्थायनवस्त्राभिमैत्रे

यथा विशुद्धश्चाकाण्डसहैवाध्यं त्रिलम् भृत्या वित्तीर्णते तद्वामनीहा त्रिलं जगत् १९
आर्द्धात्मात्मिति केतारुप्यो येन भावितः आदित्याश्वत्ते तप्यानि विकल्पः स्तु च ते ११ तेऽत
मात्राभवेत्तवपेष्टयद्वाहृतिः आत्मतन्मात्रमेवेतत्तद्विश्वं विचारिते १२ ॥

गतज्ञानं सत्तद्वैव एव विधुर्विविक्षुपदिक्षिः २० त्रिविति यथा विचारितः पृत्तं तु मात्र एव तिर्यग्रहं भूतं तेत्यति
रेकेतापद्मावात् तथा विचारिते विश्वं तद्वैव जगत्याकां ग्रहस्तरास वपरिगामा दिस्यः २१

अथुत्त्रयेति तथाज्ञस्येति पुग्म् यथा सवर्णश्च अन्नपावजीवं सवर्णमजान्ते पितृसकृनकलिमितेकरकर्तुं
उलास्त्रकर्त्तादेवेत्तमितिसम्बुद्धिर्वेति। न त्विद्येष्टकदापवृहित्तज्ञनाभावरेवेति तथा अहम्पुणोन्नागरह
एत्तपुरुषेत्तस्यादिविषयादुद्योद्युष्टाएव समाइत्तुद्दिः परतेविकारात्मकं संवेत्तमधेयमावभावात्॥ अथि

अथुत्त्रस्यकर्त्तकालकेकर्त्तेयथा कर्त्तक्यक्तिरेवात्तिनमनागपिहेमधीः १६ तथा
ज्ञस्यपुणागात्मकांद्यगोचरं इदैश्चंद्रेगवात्तिनमधमापरमाश्चिद्दक् १७ अत्तपदुःखोद्य
महंत्तस्यानन्मयंत्तात् अध्यमुवनमध्यस्यवकाशत्तस्चक्षेषः १८

ब्रानं परमाध्येष्टतेद्युपदार्थ्येत्तेवसमितिवृद्धिः कर्त्तपिनोरेति त्रित्यज्ञनाभावादित्यर्थः १९ अति रेवीक्रमेव
विशद्यमितत्तमज्ञान्तेऽप्यन्त्युद्दुःखप्रदहरूषमेवतत्त्वत्त्वत्त्वत्त्वात्तः न त्वहोनप्यज्ञगर्वेष्टत्तस
स्त्रित्यहुषकाशेमवेति २०

वाशिष्ठ

१०

१०

आतेति ब्रह्मरोक्षानाहि युभासते ब्रह्मतानाहि वा लिपया रज्जतानात् सर्वीनामनालि ३५ तेष्टि हैमश्च अद्यपत्तु
 इपसाम्भूत्युपविस्मरणान्नजगत्यितो प्राप्नततत्त्वानाम्भालि ३६ त्वं त्वं त्वं एव वित्ति
 युग्म यथा त्वं विज्ञाय द्वस्थानात्पेत त्वं रोक्षागारणामपि मिथ्येव ॥ मरणावग्निमिथ्याख्यतः ३७ उत्त्वो मरणं तद्वत् ॥

आत्मतानाज्ञानाक्षिणीत्यत्त्वाला विवरेते रज्जतानाहि र्भात्तितत्त्वानाहि विवरेते ३५
 तस्याद्यपात्मतत्त्वं विस्मैव विस्मितं त्वं ३६ त्वं
 जागत्यसदुपोस्मतेजागत्यसदुपुः मृतिर्जन्मसदुपाप्नेऽन्नाप्नसन्नप्नम् ३७ एव वत्तेस
 नासार्थिश्चात्मित्तिमात्रविज्ञाप्तेते चन्द्रुप्रश्नरवाशुक्रेति तत्सर्वात्मृतितः ३८

राम
१०

सर्वं सदृसस्त्वलस्य र्थं कार्यकारां वात्तेतु पदा द्विकं नालिकिं त्वं यात्वर्विमिदेषु तत्त्वानाम्भु
 पाद्यत्वाएव नानानानिभवति त्रिसूलसत्त्वेव विश्वसत्त्वांगीकारत्वात्तिरेके एकिं विवालीत्यः पक्षराणाद्वितीयं ॥ ॥

विश्वीचीति ब्रह्मस्त्राद्यतसपुद्रजग्न्यसरा: कञ्जोलविलासउदेतितैवलीयतेवेक्ष्यमधेतन्मयोनस्यात् ॥
यथाजलादुर्जात्तरलहरीयमानावजलेलहरीश्यामपिजलविग्राएव ३१ यथाजलायथाजलादुर्जाः पूर्वलह
रीहिमुहुर्तान्तराद्विवान्तथाब्रह्मणानिर्गतेविश्वंततोभिन्नकार्यकारायोरभेदसर्थः ३२ आत्मनदिति ॥

विश्ववीचीविलासोपचित्तस्थाप्तेहरंतिच विलीयोत्तरातैवप्रधेयकथप्रत्यन्यः ३२
यथाजलायतोभिन्नाः पूर्वोपिहिमुहुर्ताः आत्मनेनतथाभिन्नविश्वमात्मविनिर्गते ३३
आत्मनोपितथाविश्वमात्मनेवलयेवज्ञेत मृद्दुंभोजनवाचिः कनकेकुंडलयथा ३४

ब्रह्मणाऽवोत्तरेविश्वंततेवेवलीयते तत्रहर्षंन्त्रयमाह स्त्रीति पृतिकायांद्येयथाजलेलहरीयथाकनकेसर्वर्ण
आशरणायथातदृशात्मनापिविश्वमात्मनेवेसर्थः ३५ ॥

कोपविशदः ३

शि ।

वासिष्ठः
११

ब्रह्मेन यज्ञे विप्राद्युषितिप्राद्युषिता नुपनिषदं तत्प्रावयन्हस्त्विष्टुर्स्त्वितो भवति स एवं सोरुदः खरहितो भवति । अतः
सर्वादुःखवो न वै स यः ६ पर्यन्ति यथा रावायज्ञे न इत्युपर्वतं मृगपश्चिमाय नेत्रवंते तद्वक्ता मक्ता धारयो ताषां ब्रह्मज्ञानी
त्रुक्तदायिना अत्र पंते ॥ असत्त्वति संतोषिअसंत्वपरं यत्कला परं काव्यं तिसंतत्वाः स्त्रीत्वां अपिविद्या आवर्तित्य

ब्रह्मेषु विषयं तत्प्रावयन्हस्त्विष्टुर्स्त्वितो ज्ञानसीद्विः ५ यथा
पर्वतमादीप्नना अप्यतिशयहितः तद्वक्तव्यते शानाम् युग्मिकदक्ष ५ असंत्वपरं
तोषकोपयत्तिपरं निजकम्पणो हारपरिप्राकं परिष्ठिते ६ ॥

वापरः कुभ्याणि तद्विक्याद्य विनितव्याह निजमिति परिपाकम् भूतं फलीपतं निजं कर्म परीक्षिते अध्यर्थः । कोपितो अम्
नरेयथा असंत्वपर्वतया अस्त्राकर्वयोपदति तद्वित्तस्त्रक्ष्यपराक्षर्थः । तेषां त्वं धोत्रमवहीनर्थः ६ ॥ ॥ ॥

इरानीनीत्युक्तिपलवंतत्त्वज्ञानंदर्शीयति ॥ तत्त्वेति पापामाससाकाल्कारयथा त्वं ग्राम्यैवं विषयत्वां पत्राने
हस्तक्षम्यति तेऽप्यत्याश्रहकं ब्रह्मज्ञानं समाधिशेषं वृत्तेभ्यो न विकारं प्राप्तं प्राधिशेषं वृद्धिः ॥ चिदिति
ददेसंवेजगद्वृत्त्यस्मेवेति पाद्यते इदृशभावनायुक्तउपरेणां तेऽप्यत्याश्रयः स्थितः स एव दहसुद्देजानातियतो ब्रह्मक

वृ१

श्रीविशिष्टद्वयाच । तत्त्वालोकाध्यएवेकः सर्वाशास्त्रापादकः षोक्तसमाधिशेषनहुत्तस्मीष्व
स्थितिः १ विशेषकारपरं सर्वज्ञगरिसेवापादपेत् यस्तद्विषयशान्तस्यः सब्रह्मकंचः सखी २
सर्वानीतिः यदालंबीप्राप्तिशिष्टाश्रयः यस्तद्विषयसदायोगीस एव परमेश्वरः ३ ॥

वचो ब्रह्मस्त्रेद्वयस्त्रं यस्तस्तथा सर्वेति एवं विद्योयोगीब्रह्मणोक्तविज्ञेयस्तद्विषयसप्तमेश्वर एव नामः
क्षीदृशः सर्वानीतेब्रह्मपद्मेवावलंबते आश्रयतिसमयारोद्धुतशिष्टः शीतलश्वाप्यश्चिद्वयस्तस्तथा ॥ गम ॥

वाशिष्ठृ
१२

श्रेष्ठैतदुति द्वितीयं शार्णिं गोतसति अतएव बहुरिण्युत्तमा लोपियोग्नि नोजगत्त्वप्रवस्थपत्रः संक्षेपम् कर्मकुर्वन्ति ॥
बहुत्तमान्तर्जाते साक्षात् क्रते पिक्ष्यते विधो नाहृत्तिभा ॥१०॥ श्रेष्ठैति अद्यैव मरणमत्तु कल्यान्यैतं द्वाजी वत्तमा ॥१

अद्यैत्यैष्यमार्या ते चित्ते वप्तु गंगोते योग्निः कर्मकुर्वन्ति पश्यन्तः सप्तपञ्चगत् ॥१०
अद्यैव मरणात्तर्जाते निवृत्य तरसः कर्त्तव्यान्विहीन्युत्तमान्यथा ॥११
तरुमत्तु काश्याद्याम्बुपद्मसर्वथरा तान्सप्ताप्तिसमयसुकासो विगताशयः ॥१२

तथा पित्रानीर्थ्यनाम्नो तिपथा रुद्धर्पीरुद्धेशिप्रपति कर्त्तव्यान्विहीन्युत्तमान्यथा ॥१३॥ ततु पित्रि तानीधीर्थ
तथा पित्रानीर्थ्यनाम्नो तिपथा रुद्धर्पीरुद्धेशिप्रपति कर्त्तव्यान्विहीन्युत्तमान्यथा ॥१४॥ यतो तान्सप्ताप्तिसमयसर्वविगतवितो पित्रि
तथा काश्याद्याम्बुपद्मसर्वथरा तान्सप्ताप्तिसमयसर्वविगतवितो पित्रि ॥१५॥

गम
३

स्त्रावेनि यथा इतो मर्पत्य मानेतं स्तुतानेजोते पिसर्णा यं मयम् बुवन्ते एव। ५८३ ब्रह्मज्ञानेन नाशित निर्दिष्ट
माहोपासनं माहकाय कामको ध्लोभारिक नमुच्चति ७ स्वेतहि ब्रह्मस्यापि क्षेत्रधः प्रसक्त इत्यत आह स्त्र
दिक्षति यथानि तेलस्फटिको जपाकु समारीनाप्राप्तिं विवेपि वस्तुतारंजनं तयान्निरक्तो नभवति तदत्त्वानि कर्म

शाला प्रसपि सर्णा त्यग्या कंपव्रष्टुवति विष्वस्त्रास्त्रिलोपो होपिमोहकार्यं तथात्पनि
७ स्त्र एकः उति विवेन पथा नाया तिर्तुनं तत्त्वः कंपफलेनास्त्रया वासानि रजुने
म ८ और सुततयाति स्तुत्तुद्वित्तिप्रोपि सन् ॥ परी श्रान्त्याविसंनिद्रालुरिव लभ्यते ॥

कुर्वन् दृश्यमाने पिकर्पणानवध्यते ८ अंतरिति वहिरिं द्वियो विष्वय ग्रहसंसुर्वन्नपि ज्ञानी अन्तर्मुखतया आ
प्रस्थतयाति सुष्ठु द्विष्ठु युक्त इव लस्ते यतः संसारकोपात् आनो विहृतः ८१ ॥

निर्ग्रीयिति जीवन्मत्तोऽद्वौभवनिर्ग्रीयिति; गतिनाहंकारेण्टस्तेहः स्वभावतः अनिर्वाणोपित्रह्यारोग्नं कर्मा
ममसन्तान्परं सुलोक्यहस्या विवरीपुवपशान्तः सन्तस्थितः १६ अहंकारति सज्जीवमत्तः याहंकोरामनांवासना
लीलयवानापासेनस्त्वाधेष्मपिसंप्रज्ञस्त्वप्रतिष्ठानि १७ द्वे ति सपुमानिहेतोकेपरत्वाकेपिन्नगलंकत्या

निर्ग्रीयिति; शांतस्तेहोजीवन्मत्तोस्वभावतः अनिर्वाणोपिनिर्वाणश्चित्रहीष्वस्थितिः १८
अहंकारमयीमन्यावासनांलीलयेवयः। तिष्ठतिथेयसमागीजीवन्मत्तः रुच्यते १९ द्वे तु युव
ग्रीवस्तुमन्दिव्यः संग्रहुक्तंगादिव्याप्येषाविद्यातिवेत्रिस्तदेवाग्नेवयः। द्वेष्वाद्येषां
पक्षरावतद्युरांपक्षुहेतै मित्रेष्वमित्रेष्वपि स्वांतेष्वसर्पेष्वगतिहामुवापिष्वेष्वोऽन्नो २०

गोमोक्षमाद्वा निष्ककः॥ पः सहस्रं धपित्ररेत्यजति॥ यश्च सर्णादिव्यानं गावृस्ति वृश्चोर्मधो गंडुक्षुज्जाना
ति यश्च लीपश्चहुक्तरमित्रलग्नवश्चुपाकुरेते यस्य विज्ञेशो गोपित्रेवसं इद्वौजीवत्युक्तोभवतीत्येः २१॥

गोः परमिति॥ नैराशेपनालंकृताशोभिता आकृतिर्थयावित्तसंपुत्रः एषिवीरोः पदव्यापाभवति मेरुः सत्तमः या
पुः नभोपुंडिकात् हित्राकाशप्रायं विमुक्तेतराषां गंकुरहन्त्रासुवथा वित्रल्पाप्याः अपानिमय १३ आत्मिता शा
लीधीर अत्तर्वहिरपिष्ठमप्याप्याः श्रव्यदुर्भवत्तद्विदीयामाता इत्यथः अत्तर्वहिः पराणाणां वेत्तलराणाकुरुत्तरात्मेव
वता

गोः पदं परिषिवीमेरुः स्याएराकाषसुदीका॥ तरांचिमुवनेगमैराप्यालंकृते १३
अंतःशूरोद्दिः श्रमशूरकुर्मद्वातरे अतः एतोन्नहिः शरीराणां कुर्मद्वारावे १४
ईप्रतानीमितो नस्तोय स्यां नवस्तु हस्तु । हस्तवपश्चरत्तिसुक्रितिकथते १५

वसर्वत्तर्गतो दित्यर्थे १६ इपितेति यप्यपुत्रः पर्यट्टर्णवेदुआयं प्रेत्योऽपमनि सृइतिनभवति॥ अत्तर्वदस्त्र
इव पवत्तेत्तस्त्रयया भित्ताषामावल्लथाष्यामाधिष्यामावः सुक्रितेयर्थः १७

नमोक्तरति मोक्षोक्त्रं प्रकृशित्यर्थं आकाशो हृषपात् लेवा भौत्वा किं तु न प्रवभावा द्वयहितरेष्वतीनाम् । किंतु
सर्वेषां यद्युचित्यकरसानां शस्त्रियां च त्रियां च । सर्वस्त्रियस्यः ३३ अनन्तरति चिरानेदक्षत्वं अविनाशिति
विकल्पातीतेव यावद्युक्ते स्थिते परिकौण्डलामध्यः कञ्च मोक्षो हृतीयामावादिमध्यः ३४ तस्मादिति तस्माद्यते

तमोक्तः न प्रसः एष पाताले चन धूतले सर्वाशासंस्पै चेतः सर्वोक्त्रहृतीष्वते ३३ अनन्त्रेचिह्न
नानुश्च विद्युक्त्वैकत्पूर्णिति । स्थिते हृतीयसाभावकौ वै कः कञ्च पुच्छते ३४ तस्माद्यता समावेश
पुनस्तावैक्षतागते मनः प्रशमनेराममोक्षस्तप्तविश्विते ३५ इति श्रीयोगवासिष्ठसारविवरणीक्ष्मा

कृलक्षणात्पृष्ठकरणा ३

एवोऽत्यस्तमावेशं प्रादेवज्ञाप्त्वा यतोऽतस्यैवेशमयस्त्रशमनं तस्वमोक्षः ३५ इति श्रीयोगवासिष्ठविवरणो
तीव्युक्तलक्षणाहृतीयपृष्ठकरणा ३ ॥

त्वरपादिति योहशं प्रपैचं मवसः सकाशात् दूरं सुक्षा आकाश वन्निमेलतः सववयो भवति सपरेष्व रतुलजी
वन्मुक्ते एव १६ समाधिमिति याऽश्च तत्सक्त तद्यः सध्यानकरात् सुमाकरात् सवेया उत्तमाश्रय
त्वान्मुक्ते एव सरथा तद्यागेषु क्रियित्येः २० अनात्मविति दिहारावात् त्वुद्दिवाभवेष्व भलत्रयानात्मवुद्दिभ्युष

त्वरयात्संणित्यप्युवैहशं प्राप्तात्थीः व्योम्सोष्टुते रोद्युः समुक्तः प्रपैश्च १७ समाधिमिति
कमाण्डामकरात् करात् वा ॥ त्वरयेनात्मित्यस्तु गोप्युक्ते एवोत्तमाश्रयः २१ अनात्मविधत्तु
न्नाश्रयाभ्युद्यते वृद्धमास्त्रोत्तविद्युते वृद्धम् युक्तस्य चात्मनः २२ दृश्यनात्मातिवोधत्रयमन्ता
दृश्यमात्मने संप्रवंचेत्तद्यापराविवालानिरूपितिः २३

वम्मोद्वंद्वसुत आत्मागेवं धेयो भाव एव निसुक्तत्वाद्द्वितीयवस्त्रत्वाद्दिमित्येः २४ हश्यमिति कालव्येषिष्ठ
ममतरादृश्य नाम्मेवेति ज्ञानेनमन्तः सकाशात् पद्मदृश्यनिराकरणात् तद्यामात्सुखमेवेति ज्ञेयं २५

मुनोमैवाष्टुरितंमत्ताकृपामेवेक्षणात्। तिरप्रमणाकारैस्पमातांनशिद्यते ४ अप्यष्टकर्ण
रायत्तसाद्गत्तमगासभात्तं परवल्लित्तत्तमनोविद्वद्युव ५ आयंसोहर्त्तिं त्तेष्टाव
न्याचक्त्तमनः त्तेभ्यवनमात्तेणविवरणावलीयते ६ उपोद्यातपत्तन्त्रेयैकात्तिवक्त्तुनम् यदेनन्मन
१ सात्त्वत्तद्वधुविहिनत्तम् ७

५ अथपिति आत्मायंसेहस्रोयः सोहंइदंधनादिकंपमेत्ताव साल्लगदधावाहुनकर् ७
 नियाभूतज्ञानात्मकंपनः हश्चसर्वनालिएतावहिच्छपमवेगाविलीयते ई उपार्थेपिति उपार्थेयस्यविषयार्देय
 स्त्रुपतन्मनुसरणंश्रहरामितियाहत् हेत्सप्तप्याद्यहिसर्वेत्तागः तत्त्वनेत्रात्म्यं इदंप्रात्ययित्वेत्तावतज्ञानात्म्य
 केमनल्लद्ववेधधर्षयवेति ७

वशिष्ठउद्याप रघुइत्सादित्सन्नीमनोल्पवर्णायति स्वयेवअस्मानाश्रतंर्दिर्जपादेत्साश्रंतःकरणंसर्ववान्म
नामजःसंज्ञकंधूत्वास्यपित्ततोधावतिनानाविधमिष्टानिद्युसंकल्पत्वात्सकल्पस्यत्रयानिमर्थः १५
तस्याद्विति सर्वेषापिनोजगद्युक्तीयवत्तोद्युलसामयान्नहामागरेत्सात्ममुरातविमागरवत्ताहृषीश

वशिष्ठउद्याप रघुइत्सादित्सन्नीमनोल्पवर्णायति चेत्सात्वयमस्मानात्मैवेत्सनभास्मनः १
एतस्यात्सर्वगरेत्वात्सर्वेषाक्षेप्त्वात्मनःविमागक्त्वयनाशक्तिलक्षणेवत्तमेष्टः २ अतोःसंक
ल्पस्मिद्युपसंकल्पेनवशंशापति यत्तेवज्ञायेतेनवहित्वालेववापुना ३

क्तिरुप्तिता॥यथाज्ञलाक्षोल्लेहमित्तद्विमर्थः ३ अतरिति यत्तोषद्वल्लेयननिमित्तेनउस्यदेतेनेवतत्त्रश्य
तातिरुप्तिवहित्वालालाभावुनास्यदेतेनेवत्तद्वशंशापति अतोहत्तारिष्यसंस्तापरंप्राप्तकल्पेनेवत
द्वासकल्पनवत्तश्यतिधनविषयसकल्पात्मात्मात्मविषयसकल्पात्मात्मश्यतीमर्थः ३

युथेति॥तृष्णावाप्यवासनारूपत्वान्नांनिरंति हेरमप्राप्ताहपिग्नीपिशाविकारावसीमंस्तीवंदूषयति संसारंनपति॥नि
पत्तेष्टदूषोदृशान्नद्यं यथाध्वलेवाच्चेष्टिरैति महीयथासाधं ११ अंतरिति संसारंद्विषयाणाप्राप्तस्त्वैलौ

यथा भ्रातृले रवाशं प्रिनं स धार्मो लेपं परतीयथा दूषयेत् वेषं वाहने पाशा पिण्डाचिका ११
आत्मसुखतया सर्वं क्षिरै हाविजग्निरागं तुहौति निर्वित्तरामद्युत्तारिविभूमः १२ य
दामभाव्यते किं चिद्दृशापादेयकृपविता स्थितया सकलं सक्तात् दावित्तेन जापते १३

क्यदृष्टं तरां ज्ञानं ग्रैजुह्कं तोनरस्य विज्ञाहिः सर्वीभ्रमः स्वप्नेव भिर्वर्तते न तत्र अथ योगाश्रया थाव अथ योगाश्रया ते तिश्चुते २२ यदेति । विज्ञानो शायस्य सुषीरिशति यदेह्यो पोद्यपर्याम्बिद्या भूतज्ञात्वा किं च स्मद्यते तदाख्यतस्य विज्ञविलियते २३

मनरति संसारस्यकारकं मनएव अतएव मनुषुहृषिः मनसाहृतं तेवूलतयित्रिज्ञेयं निर्वासने न मनसा शरीरस्तं न
लगाति मनोभित्वं भवता साप्तुरापयाग्रस्थिः ८ चित्तप्रिति पुराणानां कारणाभृतं चित्तप्रेमवगचित्तजीवे द्वयानेऽग्रात

मनोहित्तगत्तां कर्त्तुमनोहित्तपुरुषः स्मृतः मनःहृतं हृतं लोकेनशरीरहृतं हृतं ८
चित्तकारणमध्यानांतस्मिन्सतित्तगत्तयं तस्मिन्सीग्रजग्रहसीरात्तचिकित्त्यं
प्रयत्नतः ९ रमद्वासनयासद्वृक्तं निर्वासनं मनः तस्मात्त्रिवासनीभावमा
हाराषु विवेकतः १०

तयं विद्यत् एव। निर्वासने मनसित्तगत्तास्त्वेव॥ तस्मात्त्वं स एव वयत्वे न चिकित्ता कर्त्तव्या ९ रमेति हेरा
मद्वासनायां सप्तां विष्टुः। निर्वासने मनसित्तगत्तासः तस्माद्वैव केन मनसित्तवासनानां नाशकुह १०

किन्तु पिति वसुनर्धा लक्ष्मी मेवदर च सनुत्तुं द्युपवत्ते शानशीलं इर्कं चित्रं जेतं नशको तिसम्मटो न लज्जा ते कथं विज्ञेतय
असपर्याधानवाह्नीवर्णमृष्टमृष्टः एकद्वितीय मनात्क्षणारेव एक एव विज्ञेतः सर्वार्थमिहिते भवति यतत्प्रस्थान्वोज
यं दिनासाधनातरङ्गशाब्दं एवं वैस्थिः १८ अग्नुहग्निता इष्टवस्तुनि अपोप्त्रयं उद्गाभावः स एवमो सलद्याः कार

चित्रं मेकं नशको तिजेतं र्हितं अवैर्तिपः ध्यानवाह्नी वर्णमृटसकिं लोकेन लज्जाते १९ एक एवमो द्वोजे
यः सर्वार्थमिहितः अनेन विफलः क्लेशः सर्वेषां तत्त्वयं विना २० अग्नुहग्नाः शिष्यो मृत्युवद्युग्निय
दहेत जंताश्च जाग्रयाम् त्वं लक्ष्मी विजयत्वा २१ सत्संगो ग्रासनासाग्राध्यात्मदिव्याविवारणा ज्ञाना
संरक्षितो भवेत् सुपायाश्च तस्मात् २२

रांन असतः अग्नेव यज्ञेत्यं विना असप्तार्थं त्यजेष्यते
मिथ्यात्मृष्टः २३ तत्त्वये साधानामाद् सत्स्वाइति मनसो जपेत् त्वास्त्रपृथः एकः सत्तासंगः तत्त्वासाग्राध्यात्मदिव्या
यावेदात्मशात्वसविवारः प्राणायामश्चिति अतः वृत्तास्त्रपापानुरुपतोऽत्यक्तालेन यमो न योपवति २४ राम

द्योरमिति ॥ जायदवस्थायुत्तिवित्तं द्योरं परमदः सद्गं स्वप्नात्प्रस्था पांसूरं तिष्ठति ॥ सूषुप्तवस्थापांशं तिष्ठति ॥
हरीर्पवस्थायां च शप्तिति ॥ तदयत्तरीयभावनीय १४ विलापति यथा ज्ञेवत्तेसानज्ञः कृतकफलं विलापं पैका
भावनयति ॥ ज्ञेवत्तु हेकेरोति तथा मनोपि अग्रात्मनिविलापविलापयनांशनयेत ॥ अग्रात्मानं शुरुहेचकुयात १५

द्योरंजापूरमयेविन्मृटेखेष्ववस्थितं॥ शार्ङ्गसुषुप्तिभावुस्थंविर्भिर्हीनंशतंभवेत् ॥३४ विलाप
पैकेकतकरजोप्सुविलर्यपथा॥ यथात्मसितयाद्विलापविलर्यमनः ॥३५ विक्रन्तानीहिष्ठापा
रंवधश्चित्तमुदाहतं पार्थपः पवनेन्वदेहश्चित्तनयाल्पोते ॥३६ हन्त्वहस्तेनसंपाञ्चदत्तेदत्तांश्चपीड

यंत्र अंगान्यगेऽसमाक्षमजप्रेतात्मेत्केमनः ३७

विज्ञमिति॥ हेऽप्यसंसारं विज्ञेव ब्रह्म नीहि विज्ञेव द्वयं कः देहोपित्तिज्ञेव उत्तमते प्रमूलेष्यावृक्षो वायुना द्वयुभा
वेषणा स्थिरो द्वयस्तथा १६ हेतुमिति ध्यावद ब्रह्म द्वयस्वान देयतात्र स्थिरमैकां तस्मुपतिश्च प्रथमं मनोज्ञयं कु
र्यात् पुक्षिसाधनानां मनोज्ञयस्य प्राप्त्यमा इति श्लोकः २७ ८

इसंनीवासनोपशमः कृथते एमेति हेरामश्रहंकः। हर्तिर्दृष्टेयः क्यात्मविचारः सप्तविज्ञलक्षणसुदुष्टम्पदः
विशापकवैक्षणयद्वान्नवासनात्मकं तस्याहां धैश्वानोरज्ञयः आत्मविवारमप्तरावासनानक्षीयतत्संयेः॥ विचारेत्॥

विशिष्ठवाच रामत्वात्मविवारेण्यकोहसा मितिरूपकः चिन्तर्दृप्रबीजस्त्रद्वयेनद्वनस्त्वतः
१ विवारेधात्मविद्यानीज्ञानेतत्त्वविरोधितः न येतस्यात्मेवास्त्रिमाधुयपयसोयथा ३ द्विचा
रेवपश्चालघाष्ठियं धैश्वर्यं गतं आथपानविलुप्तिवाताश्विवृत्तताऽव २

त१

आधयोपनिषः पीडाविवारलक्षणोपकुरेतग्नेप्रनएवक्षेत्रभारं ज्ञाप्नातु ५ इवाध्यतेतत्त्वद्वृष्टेतःयथा श्रोत्वेत्वर्त्त राम
मानोलग्नांवातानवाध्यते २ विवारेत् ब्रह्मविद्यानांयोविवारलभेदज्ञानवृद्धाननंति इयेवस्तत्समध्येवास्त्रिमा १८
यथादुर्भवप्रध्यमाधुर्यमस्तित्वत् ३

मनसोऽप्यस्फलश्च शर्णति जितेमनसिसर्वं सुधारसैः पूर्णाभानि तत्र दृश्यान्नः उपानत्सहित चरणाप्यपयासर्वाभूमि
श्वमार्गवभानितद्वत् ३१ नाहृपिति अहं संसारी भावनाया मनसा वन्मुः। अहं ब्रह्मेति भावनाया मनसा सुक्ष्मीरितयः
३२ चित्तपिति मनसिज्जितेमनिसंसारोनभासते॥ एकं संज्ञातीयविज्ञानीयस्वगतेऽपि हृतं अविज्ञाशिया एकं सर्वाभृतेन

शर्णमनसिसंशर्णं जगत्सर्वभावैः उपानद्युपारप्यननुर्माणेतद्वप्तः ३३ नाहृत्वस्त्रेति संकल्प्या
न्मुहृत्वध्यतेमनः सुर्वं ब्रह्मेति संकल्प्यते मनः ३४ चित्तसक्तेत्वं परात्तद्वत्पैक्यवस
वितः शिष्यते तपां ब्रह्मशां तनिम्यमनामये ३५ चित्तात्तप्यात्तप्यात्तप्यात्तप्याः सच्चेत्सः याभवे
त्यग्मानंदः कौन्तेयप्रभाद्यते ३५

सर्वतोभानि ३६ विदिति ब्रह्मधावं गतस्यजगत्परात्तद्वित्तस्त्रानिनोपः पुरमानेदोपेवत् तस्योभानालितैर्निरात्
भवित्वाहेयोगेनान्वज्ञानेत्वर्थः ३७ इति श्रीयोगावाशिष्टसारविवरणो भवत्यकरणं च तद्वर्द्धे ४ ॥

वाशिष्ठ
१८

४२

वासनेति॥ प्राणसंरप्तिरोभनाद्वासना वासनां लग्नासाद्विज्ञत्वमातं प्राप्नोति ब्रह्मेतुभवतीभिर्यः पश्चात् विज्ञेत्ये
रोसमेत्येतितद्यक्तु कर्मणो वाधकं त्वाभावादित्यः ७ साध्योति हेतुभवतीत्येद्वाद्युसंगमं ब्रह्मादि
द्याशात्त्वं परम्योगाय दिभवसितहिंकतिपर्येत्वदिनेऽन्त्यनिष्टुहिंप्राप्नोति नमासाद्येत्का संस्थाति । संसुखं विश्वासा

वासनासंपरिप्राणात् विज्ञानुस्विज्ञताम् प्राणसंदिग्धाद्विज्ञत्वाद्यक्तु ७ साध्युसंगमसंच्छा
त्विपरोभवसित्यमेत्या तद्विज्ञौ वेत्वोपासेः प्राप्नोत्वीमांपरांभियम् ८ संस्तेग्यवह्नां त्वारद्वधात्वं वज्ञेनात्मा
शरीरगाशादशित्वाद्यावन्नोनुप्रवर्त्तते ९ दृष्टभावानुसंधानाद्विष्टदाश्चपिराद्यव विष्वेत्येत्यसृजतामर्हं
विष्वनामपि १०

संसारविज्ञानिवर्जनेऽशरीरप्यन्त्यन्त्यात्मावभावमाद्वासनाक्षीपते । वासनात्पेत्याध्यन्त्यमित्यर्थः १० दृष्टेति । दृष्टभावसंबलं
स्त्वानुसंधानात्मर्त्वाश्रयिविष्वेष्टरामेदुःखदत्वादिष्वत्तुल्मसंसारं आपृततांनव्युतिव्याप्तिश्वतांप्राप्नेति अपृतेश्वरनन्द
शायमसूतवद्वासमानं संसारसंविष्वतांविष्वरमृततांनव्युति १०

राम
१७

विचोरणेति आत्मविकारेणपरीक्षातः स्वस्वद्वल्लोभावः सत्त्वायेन इतश्च प्रथमं अतप्रदुर्दितश्चात्मनः प्रकाशभूतं ब्र
स्माक्षात्कारस्तस्य ब्रह्मादेष्टुपेवा अनुकंपा भवति ॥ कस्मा हुत्सत्त्वात् ४ किमिति किमिति विश्वकिं अहत

विचोरणापरीक्षात्त्वभावस्योदितश्चनः अनुकंपा भवती हृत्वल्लविश्वशिवात्यः ४
किमिति विश्वमात्विलंकिं सामदुमिति स्वयं विचारति निरन्तरस्य तस्मेत्वभूतम् ५
युष्मेषां व्यक्षयं यातं सर्वेष्वल्लविभावनात् नारेति वासनात्तस्यात्तस्मात्वुमिति मे
रौ ६

इति निरंतरं विचारशीलस्य पुष्टः ॥ एतज्जगत्त्वासेत्वभवेत्वल्लभासत् असत्त्वादिस्मृथिः ५ येषांति यस्य सर्वेषां लिंब
स्मृतिश्च यथा वग्मान्मृत्वं सीरात्तस्य पुनर्वासनानाऽहितपयामरोनिज्ञात्वेष्टशेविद्वाजलयोत्तरं भवति ६ ॥॥॥

सर्वेऽति सर्ववच्चाब्रह्मादिर्ष्यवरांनेसंसारेष्कंब्रह्मेवत्तत्राकारोग्राभासतेनामद्विजितभावनयाञ्चतः शीतलआ
नं इमम्; सन्तु स्योभवति तत्राहेकारनाशारकाशवन्निमलोद्दात्मवुद्दिरहितोभवति ब्रह्मभावनांविनोदहात्मवुद्दि
नेनिवन्नते इति यः १५ अंतेऽति ब्रह्मभावनयाञ्चतः शीतलं वेत नद्विजगरणपीडीतलं अंतः तत्प्राणापरिभ्रतानां तु स

सुविवेक्यादवोषेवत्तस्यातः शीतलः स ए निरहंकृतिराकाशो दिश्वदेतेन संस्थितः १५
अंतः शीतलतायां हृलध्यायां शीतलं जगत् अंतेस्त्रा पोष्टप्रानां दशवाहमयं जगत् १६
इति श्रीयोगवासिन्दृसोवासनोपशम्नतामपेच प्रपुकरणं ५

वेसंसारेण्विवरताहकैकभासते पिङ्गल्यो दितिनिकायं शर्करायाश्च तिशीतलत्वप्रियद्याराहकत्वं तदृदिति यः ॥
१६ इति श्रीयोगवासिन्दृसारविवरतोवासनोपशम्नतेनप्रपुच प्रपुकरणम् ॥ ५ ॥ राम ॥ १६ ॥

समेति सप्तत्वेनृहृष्णायंदेहः ॥ श्रुतमस्तर्थैदेहेभवति देहपत्तेये असधातोः पयोगः उपचयकरोभवति रेहपुण्पगकरः
 संसाराप्काभवतीसर्थः ॥ सरवदेहः असमत्वेनृहृष्णः सनश्रम्भतोषातिनभासतेमोक्षदाति ॥ ११ सत्त्वतिसत्तोदेहस्यात् त्रः
 सत्वेनृहृष्णातः हरामत्वं त्वप्नावस्थापाशप्यायावत्त्रमानोयन्देहेनदिशायंतान्धमासमरेहाजाग्रंदस्यायाकपाति ॥

सप्तभावेनृहृष्णायंदेहेनेहेभवत्त्वं हृष्ट्वसप्तभावेनयोऽप्तांयानिदेहकः १२ सत्त्वत्त्वगतोये
 सत्त्वप्रदेहेनदिक्यतः ॥ परीष्ठमपिहरपसदेहेलक्ष्माप्तं १३ देहोहर्षिधीस्त्वाज्ञास्यनाशेषु
 पस्थिते स्तृष्ट्यासानभवेनसप्तमासेवपुत्कसा १४ ब्रह्मेत्तुभावेयनृसाधुः शान्तिलिङ्गनानय
 यः ततोल्लासावहेभावः त्वपेमेवनिनज्यति १५

त्वप्नवदविद्यादशापामसमवदेहादिभासत्तिसर्थः १२ देहति भवेनपुरुषरामर्वनोशेषाप्तेपिदेहोहर्षिति ॥
 बुद्धिदेहात्मवतिः सदेयासप्तमायप्यासाधनासदिवारोगाकुकुरमासप्तद्वित्ताचाज्ञतीनस्तृष्ट्या १३ ब्रह्मेत्तिः एकेब्रह्मव
 भावेयन्सत्त्वगत्तदुखोयदशाज्ञतिष्ठति तदात्वपेमवदहात्मबुद्धिविलीट्टितिसर्थः १४

३२

गण

२१

निरीहेति ईशोहमस्मिदशोनिरीहः ईहासंसारिकीचेष्टातद्द्वितः निराशः तेष्यारहितः खबदकाशतता स्तुत्योन्निष्ठ
लनिस्थः विषयवासनास्त्रहातद्वितः। शान्तः स्थिरमनाः अर्हत्यर्थं प्रप्रहणमनेषामपलक्षेषु स्परसगां द्युसर्णां वृष्टुनास ३१
लेः। अतएव चिरायुविनाशी॥ अचलः वाच्यस्त्रीनः एवेविष्ठस्थितोस्मि ४ द्विरित अद्युनामणासम्भूतस्मीर्धनं वि
रातं किं॥ पञ्चधूतानिष्ठियादीनिविदेववृद्धेव मुत्तेत्रयं प्रभृतकार्यमपि विदेव अहमविदेव सर्वतत्त्वलिंदद्वात्मेति

निरीहोल्लिनिराशस्मितदवत्तस्त्वयोस्मिनिस्थः शान्तोस्याहमस्मेषास्मिचिरायुवृत्तस्थितिः ४ द्विरे
वपञ्चधूतानिविदेववृद्धवनन्त्यं विज्ञातमधुनासम्पाहपेव विदेव हि ५ सर्वात्मितः सर्वगच्छत्वमिवायम
श्रुतेः ५ सर्वति अपेष्टस्मेहसर्वात्मितः सर्वभासमानं हस्थितः यज्ञस्मितेवास्मिवक्तुं शक्तो यज्ञतरत है
ज्ञगत्तस्मादतीतिः संसारपेणाहं अतः एव सर्वगो यापकः अविष्ठितिः वाज्ञवंतद्वृत्तपरस्मितेवास्मि उत्तमस्त्रितिर्नि
ईशो ब्रह्मात्मिविधः स्त्रूतद्विभगवद्वचनात्मच्छेवृनवृद्धतद्वृपस्मि इत्तस्तेऽधिकं वक्तुनशक्तोमि ६ ॥ ०

यो वस्त्राभावना पृथिवी कानं स्थिरेति सां आकृत्य प्राप्त हत्येत् रसिंहसरा इदार्थी मनने निरूपयति शुद्धति अहमिमेत्कं
अभ्यन्तरशरीरवस्त्राभ्य देहाद्वन्द्वभाषीति प्राप्तेति सर्थः किं प्रत्याहं शुद्धारात्मीतः विरचनः प्राप्तात्मीतः अन्तेतः शाश्वतेत्वाभा
हत्यानस्यः प्रहृतेमायायाः परोन्यापि अभासित्वे इत्येत्वाभाज्ञेष्टमानः व्यापारं कुर्वते लक्ष्या १ एतेति प्रत्येति मनोवैष्ट्वा

विश्वास्त्रवाच शुद्धानिर्जनो न ज्ञावो भोगं प्रहृतेतः पराचेतुष्ट्रान्तर्मेत्प्रश्नाण्यमशरीवत् २ एतेति हितिद्वि
लासान्नामनो वृह्णी अस्यारथः ॥ अस्तेतः सद्वरवाहो अवधार्त्विनास्त्विताः ३ आप्य वेत्तित्वास्तिगर्जि
त्वं च संपर्दि भावाभावविहीनो स्मितेन जीवाप्यनामयः ३

टिंयास्यः सर्वेभावाः असंतोविद्यमानाः संतोऽवधावं विनीमावधीति तायं ते रापि स्थिताभासते केह शा॒ विद्विलासं
ताः विद्विलासो ब्रह्मात्मुभवप्रवातो नाशो षष्ठो ते ब्रह्मस्यात्मारात्मानभासते सर्थः ३ आप्य इति यतो हमा पृथिवी रथा
पत्नो अवृत्तं वित्तः स्थिरमनास्त्वयं पत्तरशायं जगन्मित्रविश्वोपकारकोस्मि भावाभावो उत्तरात्मीत इतित्वास्तेन कम्
तो गृष्णविघातराहितेनाऽनाश्रयं विन्दुः रुद्यथात्याजीवामीत्वर्थः ३

५३

वाशिष्ठ
३२

सर्वति एवं विभाग प्रस्तुपमा त्यनेऽवनमोनमः कर्त्तुभूषणं तास्याय सर्वेषां भूतानां संतर्मधे इतर्यामित्येतास्तिता
पातथानिसमुक्तं चासौ दिव्यात्मजानं स्तुप्रात्मानेत्याप्तस्कैत्यं चतन्यरूपापुष्टिरूपं मतीतिप्रसरः आत्मवेत्तन्यस्तुप्स
स्तुतेष्वा मर्यात् ॥ काम्भवान्नत्यमेकाप्तिसर्थः १० इति श्रीयोगवासिष्ठसोर्मात्मप्रकारां षष्ठ्यै ह आप्ननिरु

२२
सर्वशतांतरस्यायनिसमुक्तं दिव्यात्मने उपस्कैत्यं चतन्यरूपापुष्टिमेवनमोनसः ११ इति
श्रीयोगवासिष्ठसारदिव्यरामात्मप्रकारां षष्ठ्यै ह श्रीवसिष्ठवाय द्वहिःकृष्णविमुक्तं
रंभोत्तदिति रंभवाङ्गितः कर्त्त्वाद्वहिरकर्त्त्वाद्वाकेविहराष्ट्रव । ७१

३०

पंसाहरामीर्ति द्वहिरेति हेगद्यवपर्वतिः सन्तुलोकेविहरासंसारेयापारं कुरुकीदशः द्वहिरं लिपिः संरभउद्यमोपस
सतथा त्वदेष्वनर्तिं सर्वं गोद्यमनद्विजितः अतस्वलोकद्वावहिरेव कर्त्त्वां अंतर्दितुश्रकर्त्त्वादेहभिमानाभावा
दितिर्थः १ ॥

राम
३२

सुपीति उद्गात्मव्यैर्कियत अनंतचिदंभोधौ अग्नारजान समुद्रेष्यजीवी चयोज्ञी वलसरात्मयः समुद्रस्त्रियुत्साहं
ते त्रैलंतियापांकवेति प्रविशन्नियुत्त्रैवलीयत्ते त्वभावतः वीवीनामिवज्ञीवानात्मभासोयपितर्थः ७ मृत्युं।
अनंतचिदंभोधौ अनंतज्ञान समुद्रेष्य अग्नात्मनिविश्वविद्यादिकल्यनामंसारस्तलहरीकल्यनाबदेत अथवात्मग्रामा

पणनज्ञचिदंभोधा वाक्यं ज्ञीववीतयः॥ समुद्रस्त्रियेलंतिप्रविशन्नित्प्रावतिः ८ मृत्युं
चिदंभोधो विश्वविद्यादिकल्यना उरेत्वाज्ञानपात्तुनमेत्विनेत्रक्षयः ९ मृत्यानेत्रादितंविश्वं
मणेवलयमागते अपोरात्मनिवारेत्साधात्ममधुनास्य ह १०

पात्तुविश्वहेष्याग्नामुद्येत्येवापेमप्नृद्विनवासयोलिकल्यामररात्मादिसर्थः ११ मृत्यि प्रमात्मनोऽज्ञानेन
उद्दितविश्वप्यात्मनित्तोत्तेस्तिलयनाश्चाप्नेत्॥ अतावृनापेत्यः प्रमत्तोयश्चित्तामंरः सप्तसाधात्मस्य विश्वं
प्रस्ति १२ अंतर्त्वेकोवहिनैकोवहिनैकोवहिनै ॥ अतत्पात्रीवहिंसगीत्वा कैविहररात्मव १३

ते हैं इनि अहं देह नियोपाने देहाभिमानः स एव पश्चोवं धक्कात्मा तराते न त्यं सर्वतो दद्वोसि ॥ तर्हि किं कार्यमत आहा । श्रे
हेवो धोज्ञानरूपः यत्प्राप्तः स एव वक्तुले न ते देहाभिमानयाश्चनिः कृत्सविष्ठिष्ठुर्खीभव आनंदरूपोभव इमर्थः ५ आन
त्मानीति देहाद्यवा ॥ इदं शोभवर्किं भूतेनिविभागः ॥ जगन्नियं इत्तद्गत्तो विभागो विभजनं तदपहतः जगद्दूषभेदकल्पना

ना १

२३
ते होहमानपाशेन दृढ़द्वोसि सर्वतः वोधीर्हस्ताभरते न तं निः कृत्सविष्ठुर्खीभव ५ श्रे
त्मनिरतिं सक्तानिर्दिभागो जगन्नियतो ॥ एकनिष्ठुतयां तस्यः सहित्यावपरो भवते हैं

हीतः एकनिष्ठुतया एकस्मिन्ब्रात्मेव किञ्चुलतयां अंतस्यः वहिर्दियव्यापारीनः अतएव सहित्यावपरः सक्तिसंवि
द्यानरूपं पदुलतस्तेष्वक्षेत्रतः किंलत्वे दृश्यभवामि इत्माशक्य अनात्मविदेहादैर्हितं सक्तादेहाद्युनासक्तिं विनाशना
तु दयादीतिभावः है ॥

गम
२३

अत्रिति हेरधवद्वंविधोलोकेविहरधवहमंकुहार्किपूनः अंतर्ष्विसंत्वक्तः सर्वाश्रान्तस्यापेनमः यतोवित्तोरो
विषयामिलाषोपस्मः वात्तरागः अतएवविवृप्तवः सर्वेषामनाश्रमः तेषावहिरवस्त्रमावाग्नाभाष्यसत्या १३
लाग्निति ध्येयोपः संहारत्तप्तमागवद्विस्त्रिसमिश्राभेत्तसाध्येपसागविलासिनीतोमेवविधार्त्तर्थस्मिन्नवैश्वाक्लंभजीवन

अंगः संमक्तसर्वाशोवीतरागोविवासनः १ विहरीद्विप्रवृष्ट्येपसाग
विलासिनी जावन्मुक्ततयास्तेषालोकेविहराद्विवः ३ एकाविशुद्धवौधार्मितिनिश्चयवहिनापञ्चाल
द्वागहवेषकसवस्त्रतीभवे ४

मुक्तितपाज्ञीदन्यक्तपावेनस्त्वस्यः सन्त्वेराद्यवलोकित्वलोकवत्यापारंकूर ३ एकाइति अहमेकोन्नाम्यः सज्जातीयमि
जातीयस्त्रगतभेदाहितः अतएवविशुद्धवौधः संज्ञानात्तेवविधेतनिश्चयवहिनोमिहृतस्त्रपावकेनद्वागहनेहैममहम्प्रमान
सष्टित्वाहिमेदज्ञानेतद्वागहनेप्रज्ञात्यर्थाएकएवमनुख्यीपव ॥ सुखस्त्रसम्याः ४ ॥

मि१

वाशिस०
३४

करुति हेराध्वकज्ञो वेतनो मूलो निरिंद्रियो देहस्तकः । न तदेहे न कश्चित्संवंधम् सर्थः । पर्युपसूदेहस्यार्थे अवशः परवशः
सततं सुखदृताभ्यामीभूयते सुकुः । एवं ज्ञानो भवतीत्यथः । १० क्वातिमांसमधिरात्री निरेहस्यानिक्वावेत्स्यविषयो होऽज्ञानस्तः त्वं

कलोदायं ज्ञो मूलो देहो भवति राघव यद्यथं सुखदृताभ्यामवशः परिभूयसे । १० क्वांसम
रुधिरात्री निक्वात्वेतत्यविषयः । विजानन्त्रपिदेहस्मिन्नाम्बुद्धिजहासिंकि । ११ एतावेते
वदेवेता: परमात्मावगम्यते काष्ठलोषु समत्वेन्द्रेहो यमवगम्यते । १२

११
क्वएवज्ञानन्त्रपिश्चिन्द्रेहात्मामुद्धिकिं न जहाम्पिवस्त्रजसि एतावेते वरणतावान्मात्रेण परमात्माश्रवणाष्टकोष्ठेन तेजत
आहश्रव्येहायकाष्ठलोषु समत्वेन काष्ठरणात्म्यत्वेनावगम्यते द्वयतत्त्वामृत्युत्त्वानेतदेव परमज्ञानमसर्थः । १२

एम
३४

अग्रायद्दिना॥ अग्रजाग्रत्वप्निदृस्पनिद्रासुषुमिः॥ जाग्रत्वप्रसूप्तवस्थारहितस्यहरीयुप्तेतवदिशुद्दस्ययदपंजन्म
यः सर्वेराभवे॥ कथं धूर्तं हृष्टसनातनेनितं सदेत्तनंजानरूपदिशुद्दिलिखनं वृलहृषोभैस्यर्थः ३॥ यामेवेति ग्रात्मासुभैवात्मा।
ग्रात्मात्मस्तुत्सोमाभव॥ याहकात्मागद्वित्त्वहृषोपिमाभवाकिंत्वहिं आदिलामपर्याभावनायात्म्याहकत्वादिरूपामन्त्रा
वा।

अग्रायत्वप्निदृस्ययज्ञेह्यं सनातने॥ सदेत्तनं विशुद्दवत्तन्मयोभैसर्वदा ७ माभद्रग्रात्माभावात्मा
याहकात्मादमाभव भावनापर्विलामन्त्रायन्मयत्तमयोभव ८ संकल्पेनैव संक्षयं प्रवन्देव फला
मुने छित्त्वात्मनितिएत्वकिंमत्तमधित्तिरूपः ९

यम्मयोपितन्मयोप्रसीधजोभव १० संकल्पेनेति हेमेनेमननघीलराघवं कुलं जिधापाद्यादिरूपेनैव संकल्पेन्मुर्या
तत्त्वहिं किं तिधेयं य एव निर्वासनेनमनः ११ संकल्पात्मकं छित्त्वानिः संकल्पं विधापात्मनित्वत्त्वम् तिरूपेतावतिसल्लव
जुनमांडकिंदुःकरं अनायासमाध्यभिसर्थः १२

आत्मनित्यगात्रमाह परीति देहंशरीरं एकं सुदोकृत्वा चित्ते ह ने विश्रम्य परिवर्त्तिष्ठति यदोहरं प्रयदित्वं देहं एथ
कृत्वा से देहादिभ्यो विविद्या चित्तिविश्रम्य विदेकाग्रभूत्वात् इति तदात्मा कृत्वा शेषं देहं नेतृशः सन्त्वय
मेको ब्रह्म विष्णुसित्वा दृष्ट्वा तमाह अष्टवक्त्रं यदिदेहं एथ कृत्वा य विजित्विश्रम्य तिष्ठति ॥ अधुनैव सर्वाशानो वै धूक्तो भवति

अ १

वसिसु अथाच यदिदेहं एथ कृत्वा विजित्विश्रम्य तदात्मा कृत्वा शेषः स्थमेको भविष्यति १ येनेदेहस्ति
ततेज्ञात्वा कुरुत्वा सद्बुद्धयनः ततः पकाशस्त्वं एतद्यस्मिन्द्युम्प्रयनः २ येनशब्दं संस्तु गंधं जानासि रात्रिवा तो
मात्मालं देवह्यज्ञानीहि परमेश्वरं ३ लो १

व्यस्ति एव प्रेतदिवर्थः १ येनेति पैग्रात्मनाइर्ज्ञात्वे तत्त्वात्मनासि जानासि तत्त्वात्मनः प्रसाद्य द्विमात्माप्रिपुरुदं कुरु तते
आत्माप्रिपुरुदं कुरु तत्त्वात्मनसा आत्मनः पकाशस्त्वं एतद्यस्मिन्द्युम्प्रयनः २ येनेति हेराद्य वेयनामनाश्रव्यसंपासगधानं तज्ञानासि
तमात्मनं ज्ञात्वा परमेश्वरं नियंतां परं ब्रह्म ज्ञानीहि ३ ॥

अहोनुइति॥ अहोइति आश्चर्येनुइतिविदाैरेदैचिं श्रुते किं यत्संव स्तत्त्वरां दिस्मतां यदविद्यासंज्ञपसंतत्य
रोगेपरिवलात्तिविष्णुरति स्त्रेस्तत्त्वस्त्वपविष्णुत्यहात्मपत्तयाजनाइतिविद्यमित्येः १३ अमारिते अमरपित्तिं यस
रमेवस्तत्त्वरां दिस्मते मैत्रेयस्त्वहंकारमम् कारापदं तस्योगेप्रवलायतेप्रवलवलवद्वति १४ सर्वेषिणी यस्यात्तिश्च

अहोनुविवेचत्तसंब्रह्मतद्विस्मत्तत्त्वरां॥ यस्तस्मविद्यार्थ्यत्तसुरः परिवलादि १३ अस्मित्य
त्वरमेवस्तत्तद्विस्मत्तत्त्वरां॥ यन्मैत्रेयविद्याव्यत्तस्यप्रवलायते १४ सर्वेषिणीपस्मात्तर्भावना
सामुक्तिः ॥ मेत्युद्गुद्धिरविद्येयसर्वथात्तपरिस्त्रज १५ इति श्रीयोगवासिस्त्रारम्भुद्धिनस्त
रां जापसप्तमप्रकरणं ७

त्वेत्तर्वेष्टेत्तिभावनावासनासामुक्तिरूपोक्तदात्रीपामेत्युद्धिः साऽद्विद्यात्तमेत्युद्धिपरिस्त्रज १५ इति श्रीयोगवा
सिस्त्रारविवरणोमुद्धिभिरूपासप्रयप्रकरणं ७

अहमिति इत्यर्विश्वप्रहोदयोऽविनाशीपरमात्माप्यहमेव मन्त्रोऽस्यतभ्रतेनाज्जिनवैत्रेनभादिभविष्यति इति दित्ये ॥
एकमिति एकमद्वितीयं विद्यकारित्यन्तस्यात्मकसर्वत्वस्य अतिंश्च अविद्यायनिष्ठुष्टपर्यहत्यावधाः योशस्युतेरि
त्यन्तश्च वैष्णवात्मकैवाज्ञातियत्वतश्चित्प ॥ ९ नाहीमिति अहंगणितमर्थीज्ञाज्ञिना आनन्दराणीनिरतं वैष्णवाज्ञातिः ॥ अनु-

अहं सर्वैर्मिदं विश्वपरमात्माप्यव्यपः न प्रत्यनाज्ञिनेभादिमन्त्रोमरितिभावप् ॥ एकं वैष्णविद्यकारं सर्वात्मा
क्षमयं दिते निष्ठुपंभूतिभावयप्यत्ततः ॥ १० नाहं न वामद्वाज्ञातिवैष्णवाज्ञातिनिरतं आनन्दराणीसर्वे
त्वैतत्तु देवगरुपास्ता ॥ १० ग्रस्याह कृत्यं धेसामोमेसर्वैहिना योगिनः सावधानत्वं यज्ञद्वचनमात्मकः ॥
इत्यात्मावैष्णवपृष्ठप्रकरणा ॥

ग्रा.
द्व्यात्मुद्देवं किं हयुतपासतां सेष्यता ॥ १० ग्रस्याति मर्त्येहिनां त्वर्याह कर्त्यं धेसामोमेसाधारणे सीतियोगिनोपत्सव्य
धानत्वतेऽवात्मनोर्वेनैरजने तहिपुष्टादिभिः शून्यं भवतीत्यर्थः ॥ ११ अष्टप्रकरणा ॥

यत्तेवात्मनिभावा॑ः एविष्यारूपः पुरार्थोः संदृते चेष्टते पेना॒ त्प्रकृता॑ निर्मीयत्वे उत्साह्यते॥ तत्प्रेवा॒ त्मान॑ त्प्रकृत्संपूर्मेश्वरं
नियंतारं परं ब्रह्मज्ञानीहि॑ धु॑ यद्यैतत्यत्प्रदृतलृत्तिज्ञेपंजगत्संभवात्॥ तत्प्रकृत्पूर्वाण्यसाहमस्मीति॑ पुनः सुनपवि॑
परिज्ञये॑ ५५ देविति॑ तत्तत्तत्तयुक्तिप्रिम्नायैनोत्तस्त्यस्तोगक्षयमारणापैद्वृत्तिसृष्टिवोर्विष्ठूतं तिव्याव॑ निरवधेविष्ठूतं विधमान॑ ॥

पञ्चमाहि संरक्षणे निर्मी पत्रे च पूर्वच तपेवा त्यान मात्रं न हृष्णं ज्ञानी हि राघव ४ वयद्युत्तम्ये पिरंत
त्वं नैति संस्कृति क्रिः प्राप्ता वसि सुं द्वि अवृत्सो स्मृत्या निभा वर्षा ५ ज्ञानं तभ्यता भिन्नं तज्ज्ञानं त
थकन हृ आतो न त्वितरं क्रित्वा देव न विद्यते हृ ब्रह्मा विश्वा प्रिवेद्याद्यापत्यत कुर्वन्ति सर्वतः
तद्दृष्टिदृष्टुः सर्वे कर्मामि सर्वभावय ७

तद्दृश्यत्वः स दुक्ष एवासदनावधे । शारमिति ॥ ज्ञानं भूवतः स काशा द्वित्तेन । अतो हेयच ज्ञानात् एष कुनहि ॥ अतएव उत्तरत्वस्थितिं किञ्चित्कालिति ते तस्माद्देहो हेतुनविद्यते ॥ ब्रह्माविश्वशिवद्यद्याख्याः सर्वतः सर्वद्ययत्यत्यस्ति ॥ मृग्यति संहारत्वं पालनादित्यतः ॥ यत्कुर्वति द्विद्वपुष्टे तम हृष्पाहेष्वेवत्तसर्वकरोपीति ॥

वाणिष्ठ
२७

असत्यमिति जीवर्देशसमेवशारीरं संकल्प्य पृथग्मासनपश्चिमिति अहमिति मस्ते यथा वालो मिथ्या भूतमुख्यितं
यद्युपश्चिमि धूमृतसेति ॥ यथा शशवालो मृत्सभके मृत्तिकागज़ इमत्वे गजत्वं श्रीधरस आरण्यवला तिष्ठेद्यतत्त्वाद्

अस्तमेवं कल्पभ्रमो गैशरीरकं जीवः पश्चतिष्ठया त्वावालोपक्षपितो यितं ६ मृत्से
भक्तेष्यभूतेश्चिशुध्यसवलाति श्रध्यस्यात्मनिरहारान्मृतलद्विच्छृणुते ५ विवस्पृष्ट
रित्तात्मसप्त्यभयरायथा॥ जीवस्तप्परिज्ञातस्तथादुवेनदुखदः ६

२ आत्मनिदेहस्तथापुविकेश्वरे ५ चित्रेति यथा चित्रेति रितः सर्पिः ज्ञातः स सर्पिभ्यरोक्षभवति तथाजी
वर्षपः सर्पोद्धर्मत्वं गजादुःखेनदुःखदापीचभवति ६ ॥

੧੩

इदानीं आत्मानं निरूपयति वसि छुडवाच तस्मिन्ब्रिति तस्मिन्यमिद्देहं द्वियादीनां संघाते अर्थं सोहमिति भावेन स्व
तापः सुरतिसकृचिमुलेन गुरुद्वेष्टि तज्जीवोऽयः । सर्वमिति सर्वमिद्विष्टुपमाकाशवत्थापकं ब्रह्मानि द्वै विद्विनि
अथ परिष्ठां योजनामेजीवनिः स्त्रहरीपवत् तेज्जीवनादीय इव त्रयं याति त्रेमज्जीवं त्वं सज्जे एति यः पर्यानि त्वैलोदायोरी

लि २

श्रीवसिष्ठु उवाच तस्मिन्देहे द्वियां नां संघाते सुरतिस्ततः अर्थं सोहमिति भावः सज्जीवो मत्तुं द्वितिः ।
सर्वमेव विचियकाशं ब्रह्मतिद्वयनि अये स्थितिं योजनामेयानिजीवनिः स्त्रहरीपवत् ॥ स्वमहत्वं ये
थोगस्फक्षिद्विष्टो दुराहया अंगीकरणितश्च इत्यात्माजीवत्वं पीश्वाः ॥ ३

पतं विहाय पहाडेजो हृषेष्वदति कारणो लभ्यते तद्वदित्यः ॥ २ ॥ एति ॥ एष्याकश्चिद्विष्टो पितृकीयं प्रहत्वमुपेभ्युरी
हयादुष्टये सृष्टानी चृसेवा दिनाश्रद्धत्वं गीकरणित तथे स्त्र आत्माऽज्ञानेन ज्ञावत्वं गीकरणित ॥ ३ ॥

धर्मीति यथा तिर्तुला मणिनभोधलिखूषेष्वैर्लिनीक्रियते तथा विशुद्धात्मा षक्तिसंबंधिष्ठिर्गुरोः परमद्वेष
तिनेक्तिप्रते ११ अग्नितिव्यालोहश्चिंसारभित्तेगच्छति । लघुं द्वियादिकमात्मसेवाद्यत्वेगच्छति । १२ अद्यपद्मि
॥ यथा दृश्या रहुर्दुनागहीतेन हशेत तथा अनुभवमात्रात्माज्ञानास आत्माहेश्येन शरीरादिनाक्षत्रावलेक्यते

२१ भूलिख्यां दुर्देयहृष्मलिनीक्रियतेन धः ॥ परमसृतद्यवात्माक्षिणुद्धः प्राकौत्तर्गुरोः ॥ १३ अग्निसंगत्ययलो
हयग्नित्वपुण्डगच्छति ॥ आत्मसंगत्यागच्छत्यात्मामिद्वियादिक् ॥ १४ अहरेपादृश्पतेगहुर्गहीतेन यद्यैनुना ॥
तथा नुभवमात्रात्माहेश्येनात्मावलोक्यते ॥ १५ आत्मनात्मज्ञासंगात्माद्यात्मत्वं ज्ञासतु ॥ स्याद्यात्मसंगात्मात्म
त्वं जलाश्चासंगवन्मिथः ॥ १६

१३ आत्मानद्विति आत्मेनोऽन्तस्पशरीरेः संगात्मत्वं तद्यात्मसंगात्मत्वं एवं परस्परध्यासः । तत्र हृष्टं तः ज
लोग्नोः संगात्मयथाऽग्नेतत्वं जलस्याप्तित्वं ॥ १४

स्वजीति यथा सजिमाला यं प्रमादस्तिः सर्पः मालाज्ञानमालायोक्त्वे क्लीयते तथा आत्मनिभुपोदितो भेदात्म
स्वरूपस्याधिस्तानमालामेवलीयते ७ नेकमिति यथा अनेकमयं गैतुर्वस्तुत्तमादिस्थितं सरक्तहेमेव ॥८॥
याउषधिमितेजोपाज्ञात्स्तपतो ब्रह्माह्लिपतोकरु ८ शरीरिति ॥ यथा शरीरे अवयवाहस्तपादयोनानाम्भाति यथा मृ

स्वजिमर्थ्यायपृथुत्तमालायोपदलीयते आत्मनः जोत्तियतो भेदात्ममेवविलीयते ९ नेकमयं गैत्यं च
यथा कहेमसेस्थितं उषाधिभिररोक्तापितथात्मकः स्वरूपतः १० शरीरे वयवाय हृदिकारभूयद्यामृदः अ
दैत्यं हृतवेदान्तितथास्यावर्जनम् ११ मरीतोयदृतारेणीक्षेकमष्टान्तं यथा भासनकमिवात्मापितयाधी

द्विनुविवितः १०

दोविकाराहृष्टशरावारयोनामाति ॥ तथा अदैत्यं वस्त्रेवस्यावैंगमस्त्वं हृतवेदान्ति ११ मरीति ॥ यथा एकमेवानन्तरे
त्वं मरोतोयदृते आदरेच एथकृप्रतिवितमयेकमेवतत्तमेनकमिवभाति तथा एकमेवात्माधीक्षु द्विषु अनुविवितो
अनेकद्वभाति १०

वाशिष्ठ० २५

वहीरि इयोतित्प्रकाशाद्यहि: अंतसुररूपेयथेकमेव तत्त्वदृष्टातः रत्नकुंभप्रदीपवत् रत्नविरहितश्च कुंभप्रदापेश्वरमेध्येवत्थाआत्मनः स्त्रस्यद्विरतः मन्त्रसिद्धियस्त्रिप्राप्तमानमकमव १८ दण्डारिते १९

वहीरंत्सुरइयोतिरत्नकुंभप्रदीपवत् स्त्रप्रकाशाद्यैवेकः स्त्रस्यमात्मनस्था १८ रुद्रो
विसिंतोत्यकेः प्रकाशंहुतेयथा तथाप्रकाशप्रसात्मात्मद्वात्मविवितिः १९ यवस्थिते
यविमुक्तीः विभाषावृहूपराणी रञ्ज्ञभुज्ञगवद्वातिस्यमात्मासदारतः २०

युद्धेति यद्यात्मनिष्ठिताइयंविमुक्तीः संसारशेषापृतिभाषावृहूपिणीस्मुर्निःस्पासत्रीरञ्ज्ञभुज्ञगम्यादेनधा
तिस्यआत्मासदारतिः प्रकाशात्मयथारत्वज्ञानंसप्तप्रमात्मारकं तथाऽश्वात्मात्मानंविस्मुर्निकरमित्यर्थः २०

गम
२०

५

श्रुप्तेनि असत्यप्तवान् विनाशं प्राप्तम् यज्ञस्थापनं करणा पूर्विद्वप्ता
त्वाजनुज्ञाते उत्तिसर्वतिमुक्तोभवतीत्यर्थः तत्त्वदृष्टिः। अप्रिमहाज्ञलगतो यथा त्वप्रित्वं उत्तिः १५ इत्या
वित्तिः॥ यथा त्वावर्त्तमो गुडो प्रत्येन लभ्यते। तिलवर्त्तमानं तेऽप्यपिष्ठत्वे वलभत्वासृवहित्वा हृषीदिपाचारा

असत्यज्ञविनाशनयनाच्छ्रुपर्जन्यः महाज्ञलगतो त्यग्निवृत्तसंस्कृतम् ति १६ इत्यो
गुडफलतेलकासृवहित्वा यथा धेनावास्तु पुष्टात्मास्थतेवव्यत्यतः १७ स्फटिका
त्मनिनारध्मस्थित्वावीक्ष्यत्ययथा तथासर्वपदार्थेषु चिद्वपः परमश्वरः १८

अपोलोहं प्रत्येन दाहादिनालभ्यते धेनाईत्यत्तेच यत्नयद्यावपुष्टवृत्तम् वर्त्तमानश्चात्मयत्वेन अवरामन्त्र
निदिध्यासु नाभ्यात्मत्वते १९ स्फटिकति यथानीरध्मप्रस्फटिकालनिस्फटिकत्वस्थेस्थित्वमाकाशवीक्ष्यते। त
थासर्वपदार्थेषु चिद्वपः परमश्वराहश्च २०

वाशिष्ठ०
३०

चित्रेति अंतःकरणाद्युष्टयादित्रः चित्रपःभासकः प्रकाशकः वात्याभ्यापीकर्त्तातीतः निश्चलश्चाश्रये
परमात्मा ३४ यदौति चित्रपैस्तुः निर्मलः प्रवृद्धोऽनृतः अपचय्युतः स्वपरहतः हेयप्रस्त्रभ्या द्यर्म
उक्तिल्पन्नः देशकालजात्मादिभिरसंवेद्यः सआत्मा ३५ ब्रह्माङ्गिय यथाद्व्याडेवापुः सर्वभूतेषुगतलया

चित्रवर्षितचिन्मात्रः परमात्माचभासकः सवात्याभ्यापीनिश्चलेनिश्चलाश्रयः ३४
परमात्माविन्मयूष्टवृद्धः प्रवृद्धोऽपत्तयुतः हेयप्रात्योक्तोदेशकालजात्माद्यसंगतीः ३५ ब्रह्म
इत्यपथावपुः सर्वभूतगतलया सएवभौवानात्मात्मेषुक्रोष्टविष्यतः ३६

गण
३०

सर्वभूतात्मेविष्कः असंगास्त्युतः श्रसंगोत्यप्युष्टवृद्गिश्चुतेः सआत्मा ३६ साकारमन्तंविद्विनिरा
कार्त्तुनिश्चलं। एतत्त्वाप्तेष्वनपुनेनवत्तम्भवः:

आत्मस्वरूपमाहा श्लोकष्टुदेन ग्रन्थादिति आद्यंताध्यमुसन्निनाशाभ्यारहितः सत्यः चेत्यत्पत्सः विकल्पभेदा
द्वितीयनिहितपत्तमाकाशेषु तत्पादतस्माद्ब्राह्मन्त्वाकाशः संभूतद्विकृतेः जीवसाध्यः स्वरूपमूलः परा
त्सर्वस्मात्परदृश आत्मा २१ आत्मतिः ॥ विशुद्धेत्यत्पत्तमवृत्पकाशोयस्य शाश्वतानिमिः विभुवीपकौवि

आद्यंतरहितः सत्यश्चिद्योनिर्विकल्पकः आत्मानित्यपित्ताकाशेज्ञीवस्माध्यः परामरः २१

आत्मविशुद्धेत्यत्पत्तमस्तुपैः शाश्वताविप्रुः ॥ निर्विकारः स्वर्यंप्रयातिः त्वयावैक्यपकाशवत् २२

आत्मानुभवमात्मासर्वगः सर्वेषां अयः पकाशानन्येत्यत्पत्तमावृत्तिरिक्ताऽनेतास्त्रवत् २३

कारहितः गत्यंप्रकाशः अर्कपकाशवत्त्वभावः सत्त्वपत्त्य सर्वदृश्यात्माआत्माआत्मेति अनुभवप्रत्यय
रूपः सर्वगोणापी सर्वेषां अपचाधारः पकाशात्मयः प्रकाशरूपः चेत्यावृत्तिरिक्ताऽनेत्यत्पत्तः परामित

श्लोः स आत्मा २४

चिदिति चिद्वेत्यकलनाभास्यमासककल्पेनेववंधः तत्पुक्तिः। चिद्वेषाभावस्वपुक्तिः यत्तत्सर्वमोदेवेति सर्वशा
त्वस्तिहातः ३० चिदिति इहैवदीलरूपेविच्छ्रुत्वात्मेवेति संयहः। सद्वातः ३१ पर्याते यदत्तिय

चिद्वेषकलनात्पुक्तिरुक्तिहृते चिद्वेषातिसमाप्तेति सर्वसिद्धान्तसंयहः ३० चिदित्तात्तीर्थ
चिन्मात्रमिदं चिन्मयमेवेचाचित्वं चिरहृष्टवेति लोकाप्तिश्च इति संयहः ३१ पर्याति यत्प्रातितरात्मस्तु
पश्चान्मेताभातिनवाग्यरूप त्वभावस्वित्युत्तिभातिकेवलाग्रात्मगृहीतितिपृष्ठाविकर्म्मः ३२ द
३। न आत्मनिस्पृणानामनवप्रकरणा ॥

द्वितीयत्वात्मस्तुपेव तदीतिप्रिक्तेयूद्यातितं ग्रासेयव केवलात्मभावस्वित्युत्तिभाति इदं ग्रात्मं अथं यहीतिविक
ल्प्योपिष्ठेत्यस्वार्पे ३२ उक्तिश्रीयोगवात्तिपृष्ठारविवरणे आत्मनिस्पृणानामनवप्रकरणम् ॥ ॥ रामा ॥ ३२

एवमिति चिंद्वरभोगे श्रापुरणेष्योपनिषद्वोधयाद्याविवरकोषापातालेयाचित्सेवकीटकोटेसामान्यकीटप्रथे स
मामशंकेसमानोऽस्तातिश्रुते ३७ नवंधृति वैधेयपक्षेकल्पदृतानिरसंतिकलितत्वात् किंत्रहिस्फारेसच्छिद्धपे
निरंतरं ब्रह्मेवाज्ञा तदेव विज्ञेयं भैरवकाशोऽ ३८ ब्रह्माचिह्नस्यानेभुवं नलोकः पूर्णः परपराजातेश्चाग्निः प्रपश्यतु द्वे

ग्रन्थविज्ञानभोगभृष्टेष्योपनिषद्भालोर धूराविवरकोशस्यासैव चित्कीटकोये ३९ नवंधृते
क्षिणमोहोक्षिणवाज्ञा निरंतरं नैकप्रतिकल्पदृतं संवित्स्फरं विजेयं भैरव ३१ ब्रह्माचिह्नस्यानेभुवं ब्रह्म
ब्रह्माभैरवं परा ब्रह्मार्हब्रह्मामक्तु ब्रह्मासन्मित्रवाधवः ३५

वरज्ञादिः ३२ नमित्राग्निवाधवाश्च सर्वं ब्रह्मेवेति श्रवणधार्य ३३ एकस्मिन्निर्विलेयेन प्रेषणपावनो संष्ठि
ता चित्तविश्चारितमेतु सुकूनं न जिद्यासोऽ ३४

द्व

८२

ज्ञेति जडाजउज्जानयोमध्येयसार्थिकंतत्वं अनंतआकाशवत्तदये अप्तेषाम्नोऽहि एताहृष्टव्यापकं सर शु
द्धतत्वं सर्वदाश्रयः द्रष्टव्यित्तेष्ट्रयासन्नासंवेदः तदशात्तद्वारुद्धः तरभावेविसुच्यते ५ द्रष्टव्यित्ति द्रष्टव्यानं हृष्टयेत्तानि
त्रीणिवासनयासहस्रं त्वा दशेनपथमाभासंतेषकाशतेयनताहशमात्मानं द्वपुमुपास्महे हृष्टयोराति अग्निना

जडाजउहर्पेमध्येयत्वं परसार्थिकम् अनन्नाकाशतदयं तस्य अपर्वेता ४ द्रष्टव्यैष्टुप्यसन्नाग्वन्न
द्वस्मिधीयते द्रष्टव्यपवशाद्वाहशपाभावेविसुच्यते ५ द्रष्टव्यैष्टुप्यनहृष्टपानि अन्तकासवयासह दश
नंपथमाभासं आत्मानं समुपास्महे हृष्टयोर्मध्येगतनिष्ठमेत्तिकास्तीतिपत्तेयोः द्रष्टव्याकंषकाशाना
मात्मानं समुपास्महे ७

वा १

गम
३२

शकी

लीतिपक्षग्रांजयश्च दिसतपतीतिश्रुतेः ७ ज्ञेताजउयोमध्यगतेषकाशानां हृष्टादीर्णघकामात्मानसुपात्म
हे ८ रामराम॥रामराम

इदानीजीवन्मक्तिं निरूपयति श्रीवस्त्रिवृत्तवाच् दृष्टेति दृश्यर्शनसंवेद्यादिं द्रिपविष्वर्षसंवेद्यात्तनपरमं सर्वं
ज्ञायते एकान्नसर्वं मित्रसाहमित्रित्तानुनयोगेनाशस्त्रवपरमपरं १ दृश्यप्रज्ञि विष्वये द्रिप्यसंवेद्यात्तमासुख
संवित्त से वहश्यसंवधसंबोलितः दृश्यसंवेद्यभावसंयुक्तावस्तुः तस्मुक्त्यादृश्यसंवेद्यभावेकवलेसुखभावसुक्तिरासयः

श्रीवस्त्रिवृत्तवाच् दृश्यर्शनसंवेद्यात्तमेवसंसर्वं तर्हयैकान्नसंविस्मितेनागशः परं परं २
दृश्यर्शनसंवेद्यसुखसंविद्युत्तमा दृश्यसंवेद्यतो देवस्त्रन्युक्त्यासुक्तिरूप्यते ३ शुद्धेष्वसत्ता
मित्रघ्येपरं लघ्वाद्वलं व्यतीत तर्हविश्वमाग्नेयाविष्वमात्रा ४

२ शुद्धमिति सदसत्तो ऋजुऽज्ञायोग्मिक्तिमानं शुद्धपदं अवलं व्यसवात्याभ्यं तर्हविश्वमाग्नेयाविष्वत्र विश्वं का
लव्यपिनात्मीसद्यः ५

अपोरति न विद्यते पैर वरे पैर वा दीनी रेतु स्त्री विलारया संवित त्रेते सलिलं द्वावलो नै श्विरेकार्णा व एषाय मे
कं आदिजं भते १२ पौरजाव्याप्त अशेषादिशः कुञ्जाश्च यमेष्यमनं आकाशवन्निर्भयं या पकं चिन्मात्रं एकं सज्जात्रीय यि
जात्रीय भेदरहि जं वस्त्वे वज्ञात् यथादुधिवाचिः जेलेमव १३ निरेशति निरवयवत्यात् वभूत्यापक्त्वाह अनेत्वा

अपारावारविलारं संविलिस वलो नैः चिरेकार्णा व एको यं स्यमत्मा विजं भते १२ पौरजाशेषादिकं
जं मनं ताकाशनिर्भर एकवत्तु जगत्संवेचिन्मात्रं वारिच्छुषिः १३ निरेशत्वाद्विभूत्यान श्वरभा
वतः ब्रह्मयोग्यो नै भेदेति चेतनं ब्रह्मणो धि॑म् १४ निस्तरं गोत्रं भौरः संदूनं दृष्ट्वा रार्वः पाधुर्ये
करसाधास्कं एवात्तिसवतः १५

रत्वाद्वपुनः ब्रह्मरेणावरप्यचनात्तिभेदः परं ब्रह्मणो नै न्यमधिकं च भूत्यमित्यर्थः १४ निस्तरं गोत्रि इदृष्ट्वा
शश्वात्मा एक एव सर्वतोति कीर्तशः नितर्गः स्थिरः असंजग्यर्थाः संदूनरए वस्त्रात्सार्णावः पाधुर्यमनेद्यैवा

क १४ शूले उत्तीर्णः

निरेति ईग्रद्वस्यातेनिद्वारंयेयोभावोपजायेत्तर्जभाकंभावयन्त्रश्चयमान्त्रंसुर्द्वन्मुते ह प्रशंतेत्तिप्रशंतः
सर्वेसंकल्पायपूर्वशीयाशीलावन्निष्ठापाराजाप्रविद्वाहीनायास्थितिः स्फूर्णप्रस्थितिः ६ जडतामिति जडता

तिद्वैजागरसंतेयोभावउपजायेत तंभासंभावयन्त्रसाक्षादस्यानंदमन्मुते ८ प्रशंतः सर्वसं
कल्पायाशीलावद्वस्थितिः जाप्त्वद्विनिष्ठुकासाक्षत्प्रस्थितिंपरा ह जडतांदर्जयित्वेकांशि
लायात्तद्वपुवयत् श्रमनक्तंमहावाहातन्मयोभवसर्वेरा १० स्मानंदविदकाशस्त्रत्परमेत्त
रः मृद्वज्ञनेषुपूर्वद्वसर्वत्रात्मष्टयक्तस्थितिः ११

वर्जनेयाज्जिलावदवस्थितिः हेमहावाहोरसुनाघमनेभापारहीना सर्वसत्त्वयोधव १० समेति सत्त्वः आनंदः
चिद्रूपः अंकाशतुल्यः परमेष्वरः सर्वेत्रश्रीकृष्णमृत्तिमृत्तिकैव ११

अपीति विज्ञानतत्त्वेन पीदयेवाप्यस्य महं ब्रह्मात्मीति तत्त्वद्वयुक्तपाह कृतकफलं नान्निर्गृहीते सत्त्वित्तस्य साध
कर्तनभवत्तेन भवत्ते वेस्थर्थः २० अहमिति वासुदेवाख्यपरं ब्रह्माहमेवैति निश्चयोपत्तेभोवदेवद्वयनपरः २१ नहीं ॥

नहीं १

अपि विज्ञानतत्त्वेन त्याप्यमिदं सदा नकाप्रमाणात्कर्त्तकफलं ब्रह्मसारं २० अहमेव परं ब्रह्म वा
सुदेवाख्यमयपूर्व इति सान्निश्चयोपत्तेवद्वयवामधाभवते २१ नैति नता निश्चितो यस्य रपदं नि
राकर्त्तुमशक्यत्वात्तरस्मीति सुखोपद्व २२ आत्मानं सततैव ब्रह्म विद्वैकं निर्गतरम् अहं ध्यानापरं ध्येय
मत्वं दं दं उत्तेकदं २३

निः १

नैतीम्याद्यवहारं वेद्येयद्वयिभूतं तद्वयस्यात्मीति ज्ञात्वा सखी धवते २२ आत्मानमिति निर्गतं ब्रह्म लैयात्मनं
ज्ञानाहि अहं दं दं ब्रह्मधात्वयेयभावं नेनकैवं दं दं यसि २३

समत्तमिति इदं श्लेषजातमत्तव्यमैषामैव। ततो हमन्यु इदं जग्ना सुदिस इखुड़वस्त्रसंमार्वदय १६ ये इति
तत्त्वां मत्तमिति अखेऽतेऽवस्थारात्प्रस्त्रवेदैर्वित्तीर्णः संसारपरमेश्वरतागतो भवुति वेह्ये वभातीसर्थः १७ समत्त
मिति सर्वेऽवस्थातिभाविते पुमान् वेह्ये वभवते यद्याच्च मैत्यतिकानामामृतमेयानभवत १८ मवदिति यदित्वं प

समलंस्तलिदं वस्थासर्वमात्रमैवमागते अहमन्यु इदं यथा यस्त्रियस्त्रिय १९ येक्ष्ववस्त्रो गाहं पतं तर्तं
वह्यमवेदितं तत्त्वादित्तीर्णः संसारपरमेश्वरतः २० समत्तमेव वद्वस्थातिभाविते वस्थावपुमान्॥
पात्मैत्यतप्तपुषः कौन्चमन्मवेदिति २१ मेयास्त्रियवेदेतस्मात्सर्वमाम्नादिनिश्च पात् नेव हृष्टिं प्रियं
श्वाक्रंत्वयिभस्मनिरूपते २२

ओमिदस्त्रोमिति इवस्थानिश्च यस्त्रियोदि नोद्यतदह्यनुक्ते भस्मनिहामवन्मिद्येव २३ होष्युपेष्टातेह
एः कमलजोपिकात्याहिनत्वास्थास्त्रियवस्थाराहते २४

वासिनि
३५

मनुषि सच्चरात्रं पल्किं द्वितीया हत्या नो मात्र विलक्षितं तस्मा न्मवत् उत्तमनीभावात् ब्रह्ममात्रात् द्वैतं नास्येव २८ य
द्वितीये यत्तम्भ्यं रंनिः कं पश्चिमं शांततम्भ्ये विश्वसस्थितिः चराचरविलासस्त्रियात्मावसरकैव २९ आहीति अ

प्रतोदृश्य मिर्हसंवेष्य किं चित्सच्चरात्रम् प्रनसोत्प्रभनीभावात् द्वैतं नैवोपलक्ष्यते ३० पदसंरेशि
वेशात्प्रसातज्जीगतस्थितिः संसारं दृविलासात्मासरकौचिदाकृतिः ३१ आहीनिर्लक्ष्यनीमहिरात्मे
तयाज्ञयहेपरमेक्षणात्मुपुरा परिमुच्यदत्तामुरगः त्वं विलेननीराक्षत आत्मतयात्मुपुरः ३२

हि: सर्वः निर्लक्ष्यनीत्वकं कुरुक्षेत्रं मोक्षनात्मुपथं आत्मतयात्मीयत्वेन जग्गेह उरगः सर्वलोकविलेसक्तापुनरात्मते
ननावलोकते इयप्रहमिति नवेति तयाज्ञानीर्हमिति भावः ३३

एष
३५

सशति विन्मात्रं ब्रह्म स्मीति स्मराणं ध्यानं तस्या विस्मरणं समाप्तिः ३४ ब्रह्मेति ज्ञानाभ्यासानि शयेन ऋहं कौरविनग्यो ब्रह्मा कारणं नो वृत्तिं प्रवाहः स एव सज्जात समाप्तिः ३५ कृत्या त्वं ते ति कल्यानं वायुषु प्रदहसु सप्तदेवं कर्तव्यं

सोहं विन्मात्रं प्रवेन्नि चिंतनं ध्यानं मुच्यते ध्यानस्या विस्मरिः संप्रकृतस्मृधीरमिधीयते ३४ ब्रह्मा कारणं नो वृत्तिं प्रवाहो हं द्वृतिं दिना संप्रज्ञात समाप्तिं स्यात् ज्ञानाभ्यासप्रकृष्टतः ३५ कृत्या त्वय वायवी ते यों तु वै कर्त्तव्यमार्गाः तं पंतु द्वादशादित्यानुलिपि निर्मितसः क्षतिः ३६ यावितिः सर्वभूताना सुरय यद्युपसाक्षिरा तं चित्तिं प्रशंतं तं वस्या पूर्णानं द्वन्नाश्रृतां ३७

तं गते द्वादशादित्ये बुत्पत्त्वं पिनिर्मितसो ब्रह्म विदुः क्षतिर्नात्तिकृतिर्नात्तीर्थिः ३६ योति सर्वभूताना सुप्रतिनाशा सर्वा भूतायावितिः पूर्णानं द्वयामांतां द्वितीया द्वादशादित्यापश्चतविवरयत् ३७

यदेति एकस्वार्थः ३३ सौम्येति सौम्येष्यितेजले पथावी चिरस्तिनास्तिव तदेदंजगतप्रस्तुतिश्चिनास्तिव अत्र ग
नरशापामात्तिज्ञानदशायेभास्तीस्वर्थः सौम्येद्वस्त्रपंश्चगत्वा नेत्रस्तिव इस्वर्थः यस्तारेकतात्तिवक्तव्यश्च
मिति भावः ३४ इति श्रीयोगवासिष्ठसारविवरेण महाधर हतेष्वर्ष्ण्यपरं गतं नाम रशमधुकराणां समाप्तम् १० यस्त

यदानप्तिविकाशन्यत्तमेऽनुकीर्णपुत्रिका तथाभास्तेजगतप्रस्तुतेन शून्यपरं गतं ३३ सौम्यं
भस्तिपथावी लित्तिवचास्तिव वनास्तिव तथाजगद्वस्त्रादिश्च शून्यमाश्रमं पृष्ठगतम् ३४ इति योगवासि
ष्ठसारविवरेण दशमधुकराणां समाप्तम् १०

तद्यानविश्वान्तरारेद्वत्प्रवैधुवं यस्तरस्याहिविश्वान्तासु सुखवीषाणां घटुः १ अग्रेध्यर्णक्षिराशिसंकुलेसुहु
भौरकुमितां धूपैरितेकलेवै मूर्त्तपरीषभाज्ञेन रमेति सुठाविश्वं तिपं उत्तिः १ श्रीरामरामरामरामरामरामराम

दोषेति उभयातीतो गुणादेष्वहीनो ब्रह्मविनिष्ठभावते एव निषेधात्मापाचरणान्विवर्तते न तदेष्वतु द्यौ इदं पापं प्रदानका
पंमितु द्यातु न निवर्तते किं देज्ञा नीतिहितस्त्रियादर्कचक्रो सेव न तु गुणाद्युधाद्यं प्रमात्रसक्षिप्तितु न करोति स

देष्वतु द्यौ प्रदानीतो निषेधात्मनिवर्तते गुणाद्याद्यविहितं न करोति प्रथमकः ३१ अ
नुत्कीरणाप्यथात्मेष्वस्त्रियात्मालभंजिका तथा विश्वस्त्रियतत्रतेतश्च न न तप्तम् ३२

भावतो ज्ञानीविहितं करोति लिष्टाद्युनिवर्तते ईद्योज्ञानस्तु भावद्यतर्थः ३३ अतु त्कीर्णति यथा अनुत्कीर्ण अतीति
स्त्रियात्मालभंजिका पुत्रलीकं भेष्यते व असतीकृद्य लिख्यते तथा पितृविश्वप्रदिव्यमात्रपितृस्त्रियतेन विश्व
स्त्रेन हीनं तस्मै ब्रह्मपरं नास्ति ३४